

اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه از منظر سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص) (با تأکید بر منابع روایی)

منصور کرباسی^۱، سعید منصوری^۲، محمود عبائی^۳

چکیده

امروزه دشمنان اسلام به روش‌های مختلف و با طرح شبهاتی چون جنگ طلبی، نژادپرستی، تشکیل گروه‌های تروریستی به دنبال خدشه‌دار کردن چهره اسلام و پیامبر اعظم^(ص) هستند و با اقدامات خود موجب اسلام‌هراسی در بین ملت‌ها و جلوگیری از گسترش اسلام می‌شوند. با مطالعه مبانی و منابع روایی ملاحظه می‌شود که نبی مکرم اسلام در طول ده سال حکومت در مدینه، حدود ۸۵ غزوه و ۳۴ سربیه را مدیریت و فرماندهی کرده که در همه آنها سپاهیان خود را به رعایت حقوق بشر دوستانه و حفظ کرامت انسانی امر نموده است. لذا در این تحقیق به دنبال پاسخگویی به این سوال هستیم: «اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه از منظر سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص) کدامند؟» این تحقیق از نظر هدف بنیادی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی و از نظر ماهیت کیفی است. روش جمع‌آوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از منابع و آثار روایی معتبر می‌باشد. همچنین جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها در این تحقیق از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. در پایان، اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه از منظر سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص) در ۵۲ زیر مقوله، ۲۲ مقوله و ۱۰ اصل در قالب یک الگوی مفهومی در دو بعد مادی و معنوی ارائه گردید.

واژه‌های کلیدی: اصول بنیادین، حقوق بشر دوستانه، سیره نظامی

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، karbasi43@gmail.com

۲. استادیار حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.

۳. استادیار فلسفه اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.

مقدمه

با نگاهی اجمالی به تاریخ بشریت از ابتدای خلقت تا امروز، شاهد درگیری‌های کوچک و بزرگ در اقصی نقاط کره‌خاکی بین افراد، گروه‌ها، قومیت‌ها، ملت‌ها، دولت‌ها و ممالک هستیم که در آن جان و حیات انسان که عالم هستی به یمن وجود او خلق شده است ارزش چندانی ندارد و کشتار وحشیانه و قتل عام عمومی، کشتار زنان، کودکان، اسیران و حتی سوزاندن آن‌ها و تخریب و آتش زدن اماکن، مزارع و منابع طبیعی مرسوم است؛ بر همین اساس این جمله در میان فرماندهان نظامی مشهور است که می‌گویند: «جنگ، قانون ابدی زندگی است و صلح راحت باش میان دو جنگ است؛ اگر طالب صلحی، همیشه آماده جنگ باش».

اما در این میان، ندای درونی برخی انسان‌های آزاده که نشأت گرفته از عقل و فطرت بشری و همچنین تعالیم انسان دوستانه ادیان و انبیای الهی - که به دنبال بیداری فطرت الهی انسان‌ها و آراستگی آن‌ها به اخلاق طیبه و حفظ کرامت انسانی است - آنان را بر آن داشت که به منظور کاهش رنج‌ها و آثار مخرب جنگ، حفظ حقوق انسانی (اعم از رزمنده و غیر رزمنده) مقررات و قوانینی را وضع کنند که بعدها به آن «حقوق بشر دوستانه» اطلاق شد.

حقوق بین‌الملل بشر دوستانه، مقررات ناظر بر رفتار نیروهای متخاصم در زمان جنگ است که حق طرفین درگیر را در به‌کارگیری شیوه‌ها و ابزارهای جنگی محدود ساخته و از افراد انسانی در زمان جنگ حمایت می‌کند. اگرچه شکل‌گیری این حقوق در قالب اسناد بین‌المللی موجود امری جدید و حاصل تلاش و پیگیری انسان‌های خیرخواه بوده است، اما مبانی و پیشینه تاریخی آن به ادیان توحیدی بر می‌گردد.

بیان مساله

پیامبر اعظم، در عصر جاهلیت که حقوق انسان‌ها زیر پا نهاده می‌شد و به خاطر بهانه‌های واهی دست به شمشیر می‌بردند و به جنگ و خونریزی، چپاول و غارت می‌پرداختند، برای حفظ کرامت انسانی و اتمام فضایل اخلاقی مبعوث گردید.

امروزه دشمنان اسلام به روش‌های مختلف و با طرح شبهاتی چون جنگ‌طلبی، نژادپرستی، تشکیل گروه‌های تروریستی به دنبال خدشه‌دار کردن چهره اسلام و پیامبر اعظم^(ص) هستند و با اقدامات خود موجب اسلام‌هراسی در بین ملتها و جلوگیری از گسترش اسلام می‌شوند. با

مطالعه مبانی و منابع روایی ملاحظه می‌شود که نبی مکرم اسلام در طول ده سال حکومت در مدینه، حدود ۸۵ غزوه و ۳۴ سربیه را مدیریت و فرماندهی کرده که در همه آنها سپاهیان خود را به رعایت حقوق بشر دوستانه و حفظ کرامت انسانی امر نموده است. لذا در این تحقیق به دنبال پاسخگویی به این سوال هستیم: «اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه از منظر سیره نظامی پیامبر اعظم (ص) کدامند؟»

اهمیت و ضرورت تحقیق

دشمنان اسلام در طول تاریخ، با طرح شبهاتی مانند: رعایت نکردن حقوق بشر دوستانه، خشونت، جنگ‌طلبی، نژادپرستی، تخریرگرایی، سلب آزادی و ارزش‌های اخلاقی و ... سعی در مخدوش کردن چهره اسلام دارد؛ همچنین با تشکیل گروه‌هایی مانند داعش، النصره، القاعده و با برافراشتن پرچم اسلامی (لا اله الا الله و محمد رسول الله) به جنایات فجیعی دست می‌زنند. در این تحقیق، با تبیین موارد رعایت حقوق بشر دوستانه در سیره نظامی پیامبر (ص) به دنبال نشان دادن ضرورت بازنگری و تجدیدنظر در اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه بین‌المللی نوین و توجه هر چه بیشتر به اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه در سیره نظامی پیامبر (ص) هستیم. با نپرداختن به این موضوع، حقوق بشر دوستانه بین‌المللی از موارد مهمی چون حفظ حقوق اسیران، محیط زیست و ... که در سیره نظامی پیامبر (ص) رعایت می‌شده است، مغفول می‌ماند.

در این میان رعایت حقوق بشر دوستانه و رعایت حقوق زنان، کودکان، افراد پیر و ناتوان و ... در شرایط جنگ، نکته بسیار مهمی است و شناخت ابعاد و جایگاه آن در سیره نظامی پیامبر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در دنیای امروز عدم به‌کارگیری سلاح‌های نامتعارف و مخرب، حمایت از زنان و کودکان، احترام به حقوق سالمندان و افراد ناتوان و ... به صراحت در مقررات بین‌المللی آمده است ولی به درستی اجرا نمی‌شود.

اهداف تحقیق

هدف کلی

- تبیین اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه از منظر سیره نظامی پیامبر اعظم (ص)

اهداف اختصاصی

- تبیین مهمترین اصول و قواعد بین‌المللی حاکم بر حقوق بشر دوستانه

- تبیین اهمیت و جایگاه حقوق بشر دوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص).
- تبیین موارد نقض حقوق بشر دوستانه در عصر پیامبر اعظم^(ص) توسط غیر مسلمانان.
- تبیین چگونگی رعایت و اجرای اصول و قواعد حقوق بشر دوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص)

سوال‌های تحقیق

سوال اصلی

- اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه از منظر سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص) کدامند؟

سوال‌های فرعی

- مهمترین قواعد و اصول بین‌المللی حاکم بر حقوق بشر دوستانه کدامند؟
- چرا در سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص) حقوق بشر دوستانه از اهمیت و جایگاه بالایی برخوردار است؟
- موارد نقض حقوق بشر دوستانه در عصر پیامبر اعظم^(ص) توسط غیر مسلمانان کدامند؟
- اصول و قواعد حقوق بشر دوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص) چگونه رعایت و اجرا شده است؟

فرضیه‌های تحقیق

با توجه به این‌که در این تحقیق به بررسی متغیرهای مستقل و وابسته نمی‌پردازیم، لذا فرضیه‌ای نداریم.

روش‌شناسی

این تحقیق از نظر هدف بنیادی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی و از نظر ماهیت کیفی است. مبانی فلسفی روش کیفی از نظام فلسفی تفسیری ریشه گرفته است. (Borg, 1989, 33) پژوهش‌های کیفی که مبتنی بر پارادایم تفسیری و روش‌شناسی پدیدارشناختی‌اند، بر درک معنای رویدادها توسط افراد تحت مطالعه استوارند. در این حالت نگاه به پدیده‌ها، نگاهی کل‌گرایانه و جامع‌نگر است و دنبال کردن این روش، راهی است برای کسب آگاهی از طریق کشف معانی پدیده‌ها. (Denzin, 2000, 25)

روش جمع‌آوری داده‌ها در این تحقیق با توجه به موضوع و اهداف مطروحه به صورت کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از منابع و آثار روایی معتبر است. جهت تجزیه و تحلیل در این تحقیق از روش تحلیل محتوی کیفی استفاده گردید. تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی، و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده دانست. همچنین یکی از ویژگی‌های بنیادین پژوهش‌های کیفی نظریه‌پردازی به جای آزمون نظریه است. با تحلیل کیفی می‌توان یک رویکرد تجربی، روش‌شناسانه و کنترل‌شده مرحله به مرحله را با رعایت عناصر مورد مطالعه در نظر گرفت. (Mayring, 2000) فرآیند و مراحل انجام این تحقیق به ترتیب شامل موارد زیر است: گردآوری اطلاعات، تحلیل تفسیری، کدگذاری، طبقه‌بندی، الگوسازی و نظریه‌پردازی.

پیشینه و سوابق تحقیق

از جمله پژوهش‌های دانشگاهی مرتبط که از آن‌ها در این تحقیق بهره‌برداری شده است می‌توان به «بررسی جایگاه حقوق بشردوستانه در اسلام در مقایسه با حقوق بشردوستانه بین‌المللی»، «بررسی تاریخی حقوق بشر دوستانه در جنگ‌های پیامبر(ص)»، «بررسی تطبیقی مبانی حقوق بشردوستانه در اسلام و مسیحیت»، «جایگاه حقوق بشر دوستانه از منظر امام خمینی^(ه) در دوران دفاع مقدس» و «حقوق بشر دوستانه بین‌المللی و اشغال سرزمین‌های ایران در جنگ تحمیلی» اشاره کرد. همچنین کتاب‌های «حقوق بشر دوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی»، «حقوق بین‌الملل بشر دوستانه»، «حقوق بشردوستانه بین‌المللی رهیافت اسلامی» و «حقوق بشر دوستانه در مخاصمات مسلحانه» از دیگر منابع اصلی مورد استفاده بوده‌اند.

در موضوع حقوق بشردوستانه و جنگ‌های پیامبر اعظم(ص) تالیفات و تحقیقات زیادی انجام شده که بیشتر به تاریخ و چگونگی وقوع آنها تحت عنوان مغازی پرداخته شده است. لیکن در این تحقیق علاوه بر موارد فوق با بررسی و نقد منابع روایی در خصوص غزوه‌های صدر اسلام به مصداق‌های عینی رعایت حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر مانند: آزاد کردن اسیران، رفتار با مجروحان، رفتار با سالخورده‌گان، زنان، کودکان و برخورد با غیر نظامیان و سکنه شهرهای اشغال شده و ... پرداخته می‌شود.

مبانی و مفاهیم نظری

الف - حقوق بشر

تعریف لغوی: واژه «حقوق» در لغت، جمع حق است؛ به معنی راست کردن سخن، درست کردن وعده، یقین نمودن، ثابت شدن، غلبه کردن به حق، موجود ثابت و نامی از اسامی خداوند متعال. (دهخدا، ۱۳۷۷: ۹۱۴۲)

تعریف تخصصی: حقوق بشر، مجموعه قواعد حقوق بین‌الملل است که موجد حقوق و امتیازاتی برای انسان‌ها در سطح جهانی و منطقه‌ای می‌باشد. (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۲: ۴۱)

ب - حقوق بشردوستانه

تعریف لغوی: حقوق در فرهنگ المنجد نیز این گونه تعریف شده است: «ضد باطل، عدل، مال و ملک، حظ و نصیب، موجود ثابت، امر مقضی، حزم، سزاوار» (معلوف، ۱۳۸۷، ۱۴۴)

- واژه «بشر دوستانه» عبارت است از هر چیزی که برای نوع بشر به طور عموم یا برای گروهی از مردم در شرایط خاص مفید باشد و احترام به بزرگی فطری انسان را تضمین کند. (ملکزاد و فرید، ۱۳۸۷: ۳۶)

تعریف تخصصی: حقوق بشردوستانه، مجموعه مقررات و قواعد حقوق بین‌الملل است که ضمن تعیین حقوق حمایت از افراد انسانی - اعم از نظامی و غیرنظامی - و حقوق طرف‌های متخاصم در مخاصمات مسلحانه - اعم از بین‌المللی یا غیر بین‌المللی - تکالیف افراد انسانی و طرف‌های متخاصم را نیز در آن متخاصمات مشخص می‌کند. (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۲: ۲۶)

- حقوق بشردوستانه، مجموعه قوانین و مقرراتی می‌باشد که هدفش تعیین حقوق انسان‌ها در زمان جنگ و در اثنای تخاصمات مسلحانه است؛ به سخن دیگر حقوق بشردوستانه تنها مربوط به بحبوحه درگیری مسلحانه است و فقط شامل حمایت از گروه‌های خاصی از اشخاص همچون زخمی‌ها، بیماران و اسرای جنگی و نیز شهروندان و غیر نظامیان می‌شود. (محقق داماد، ۱۳۸۳: ۶۶)

- حقوق بشر دوستانه، مجموعه اصول و قواعدی است که در زمان درگیری مسلحانه بر رفتار طرف‌های درگیر در آن مخاصمه و همچنین دولت‌های بی‌طرف حاکم است که هدف آن

اصولاً انسانی ساختن منازعه و تحدید آثار زیان بار آن می‌باشد. (ارادت، ۱۳۸۳: ۵۰)

بر اساس کنوانسیون‌ها و معاهدات و با تکیه بر ماده‌های قانونی موجود در آن می‌توان اصول مشخصی را به عنوان اصول حقوق بشردوستانه مطرح کرد؛ این اصول عبارتند از: «کرامت انسانی^۱، اصل ضرورت^۲، اصل تناسب^۳، اصل محدودیت^۴، اصل منع ایجاد درد و رنج بی‌پرده^۵، اصل تفکیک^۶، اصل احتیاط و پیشگیری^۷ و اصل انصاف، وجدان و فطرت انسانی (مارتنس)^۸». باید توجه داشت که این اصول در حقیقت برآمده از روح کنوانسیون‌ها و معاهدات و ماده‌های قانونی هستند. (امامی، ۱۳۹۵، ۱۱۴)

ج - جنگ

تعریف لغوی: نبرد، پیکار، رزم، آورد، زد و خورد و کشتار میان چند تن یا میان سپاهیان دو

¹ Geneva Convention for the Protection of Victims of War, Held in Geneva From 21 April to 12 August, 1949, Article No. 3; Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) Adopted on 8 June 1977 by the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law, Article No. 75
² Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II) Adopted on 8 June 1977 by the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law, Article No. 4

² Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war, 12 August 1949, Article No. 53

³ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) Adopted on 8 June 1977 by the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law, Article No. 57

⁴ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) Adopted on 8 June 1977 by the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law, Article No. 35

⁵ Ibid.

⁶ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) Adopted on 8 June 1977 by the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law, Article No. 76

⁷ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) Adopted on 8 June 1977 by the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law, Article No. 57

۸. این اصل در سال ۱۸۹۹ از سوی پروفیسور فردریش ون مارتنس به منظور حل اختلاف بین اعضای کنفرانس های صلح لاهه در خصوص جایگاه جنبش های مقاومت در سرزمین های اشغالی مطرح گردید، اما امروزه اصل مارتنس نسبت به کل حقوق بشر دوستانه قابل اعمال است و به اشکال مختلف در بیش تر معاهدات مربوط به حقوق بشر دوستانه ظهور و بروز دارند.

کشور. (عمید زنجانی، ۱۳۶۶: ۵۶)

- هر گونه درگیری خصمانه با قصد ساقط کردن و از میدان در کردن حریف را جنگ می‌گویند. (نوروزی، ۱۳۸۶: ۲۸۶)

تعریف تخصصی: هدلی بال جنگ را خشونتی سازمان یافته می‌داند که دو یا چند کشور علیه همدیگر انجام می‌دهند. این تعریف، جنگ‌های داخلی را در بر نمی‌گیرد. کلاو زوتیس معتقد است: جنگ، به‌کارگیری حد اعلائی خشونت در راه خدمت به دولت یا کشور است. البته همه جنگ‌ها در راه خدمت به دولت و کشور صورت نمی‌گیرد. در مجموع، به نظر می‌رسد تعریفی که کوئینی از جنگ ارائه می‌دهد، جامع‌تر از تعریف‌های بالا باشد. وی می‌گوید:

- جنگ هنر سازمان دادن و به کار گرفتن نیروهای مسلح برای انجام مقصود است (نخجوان، ۱۳۱۷: ۱۷)

د- سیره

تعریف لغوی: سیره از کلمه «سیر» به معنای رفتن است و خود کلمه سیره به معنای روش و رفتار و سنت و طریقت و هیأت می‌باشد. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۶: ص ۳۹۹)

تعریف تخصصی: در اصطلاح وقایع نگاران اسلامی، به شرح حال دوره زندگی پیامبر اسلام^(ص) «سیره» اطلاق می‌شود. گفتار و کردار پیامبر^(ص) و فرمان‌هایی که در زمان صلح و جنگ یا متارکه صادر می‌فرموده‌اند و در مجموع شامل سنت ایشان می‌گردیده به معنای خاص کلمه، «سیره پیامبر» نامیده شده است. (مصطفی سقاء و همکارانش، ۱۳۸۹: ۲۳)

- «سیره» از قرن اول و دوم هجری بین مسلمانان رایج گردید و ریشه عربی دارد و عبارت است از تداوم و استمرار سیرت و روش عملی مردم یا جمعی از آنان بر انجام دادن یا ترک کاری. از سیره در اصول فقه به عنوان یکی از راههای دستیابی به احکام شرع سخن به میان آمده است، تا جایی که در بابهایی از فقه نیز در مورد احکام گوناگون، بدان استناد و استدلال کرده‌اند. سیره در اصطلاح به آن بخش از رفتار و روش عملی هر شخص گفته می‌شود که از حالت وحدت و یکبار یا چند بار محدود انجام گرفتن بیرون آمده باشد و به مرحله تکثر و مداومت رسیده باشد، و به صورت یک سبک و روش درآمدی باشد. (مجله اندیشه، ۱۳۷۰: ۹۰)

ه- روایت

تعریف لغوی: روایت در لغت به معنای حمل است؛ چنان که گویند: «رَوَى الْبَعِيرُ الْمَاءَ»؛ شتر آب را حمل کرد. و به شخص سیراب به خاطر آشامیدن آب «ریتان» می‌گویند (فیومی، ۱۳۷۵: ۹۹). همچنین به معنای داستان، قصه و نمایش نامه نیز آمده است. (بستانی، ۱۳۷۵: ۴۴۶)

تعریف تخصصی: روایت یا حدیث در اصطلاح علمای شیعه عبارت است از: «کلامی که حکایت کند از گفتار یا کردار یا تأیید و امضای پیامبر (ص) یا یکی از امامان معصوم (ع) (عاملی، ۱۳۹۰: ۴)

- روایت یا حدیث در اصطلاح اهل سنت، عبارت است از: «کلامی که به پیامبر اکرم (ص) یا یکی از صحابه یا تابعین منتهی می‌شود. و به خاطر تشخیص و جدا کردن هر دو قسم از یکدیگر گاهی به کلامی که به صحابه و تابعین منتهی می‌شود اثر می‌گویند». (سبحانی ۱۴۲۴: ۱۹)

ب- جنگ و جهاد در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص)

آنچه در سیره نظامی پیامبر اسلام (ص) جنگ می‌نامیم همان «جهاد» است. واژه جهاد از نظر لغوی، از ریشه «جهد» به معنای وسعت، قدرت، توان و طاقت و یا از «جهد» به معنای سختی و مشقت گرفته شده است. (نجفی، ۱۳۶۳: ۳) جهاد در سیره پیامبر به دو بخش ابتدایی و دفاعی تقسیم می‌شود. در جهاد ابتدایی مسلمانان موظف هستند که مشرکان و کافران و مخالفان آیین حق را به سوی اسلام فراخوانند؛ چنانچه پذیرفتند که هیچ، وگرنه باید به جهاد و مبارزه با آنها برخیزند. (ابن منظور، ۱۴۰۸: ۳۹۵) و این همان است که پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «من از جانب خداوند مامورم که با مردم آنقدر به قتال ادامه دهم تا بگویند خدایی به جز خدای یگانه نیست». جهاد دفاعی نیز وقتی واجب می‌شود که مخالفان اسلام بر مسلمانان هجوم آورند و ترس آن باشد که بر کشور و سرزمین مسلمین تسلط یابند و کیان اسلام در معرض خطر قرار بگیرد؛ این همان است که خداوند در قرآن می‌فرماید: «در راه خدا، با کسانی که با شما می‌جنگند، بجنگید، ولی از اندازه درنگذیرید، زیرا خداوند تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد». (کرباسی، ۱۳۹۲: ۳۷)

به لحاظ حضور پیامبر (ص) در جنگ‌ها، سیره‌نویسان جنگ‌های صدر اسلام را به دو نوع تقسیم کرده‌اند: غزوه و سریه؛ مقصود از غزوه، آن‌گونه هجوم به دشمن است که خود رسول

خدا همراه سپاه می‌بود و آن را رهبری می‌کرد. در حالی که مقصود از سریه، اعزام گروه‌ها و یا گردان‌ها و هنگ‌هایی بود که خود پیامبر شخصا در آن شرکت نداشت، بلکه برای آن سرپرستی معین می‌نمود و آن‌ها را به مقصدی اعزام می‌کرد. (سبحانی، ۱۳۸۹: ۲۱۶)

ج: حقوق بشردوستانه در کلام پیامبر اعظم (ص)

آنچه که از کلام پیامبر اعظم (ص) در ارتباط با حقوق بشردوستانه برمی‌آید آن است که روایات و سخنانی که از ایشان نقل شده است، حاکی از توجه دقیق ایشان بر رعایت حقوق بشردوستانه است و مصادیقی که از کلام ایشان در این زمینه ناشی می‌شود عبارتند از: منع از کشتن زنان، کودکان و پیرمردان^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۵)، دعوت دشمن به سوی حق پیش از جنگ^۲، منع از تعذیب با آتش و القای سم^۳، منع از مثله کردن، (عالمی، ۱۳۹۳: ۱۳۸) منع از کشتن حیوانات، (طوسی، ۱۴۰۷: ۱۳۸-۱۳۹) منع از کشتن فرستادگان و گروگان‌ها (حمیری، ۱۴۱۶: ۱۱۳) و امر به حفاظت از محیط زیست^۴. باید توجه داشت که تمامی این موارد ذکر شده برآمده از کلام پیامبر (ص) می‌باشند.

د: اهمیت و جایگاه حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص)

اهتمام اسلام نسبت به حقوق بشر دوستانه تا آنجاست که در روایات اسلامی می‌خوانیم هر زمان مسلمانان گرفتار دشمنان مسلحی می‌شدند، پیش از آن که لشکریان به میدان جنگ بروند پیامبر اسلام (ص) آن‌ها را فرا می‌خواندند و می‌فرمودند: «شما هرگز شروع به جنگ نکنید و اگر دشمنی حمله کرد در مقام دفاع برآیید». پیامبر (ص) خطاب به لشکریانش می‌فرمودند: «درختان را قطع نکنید، حیوانات را آزار ندهید، زنان و پیرمردان و کودکان را آزار نرسانید و کسانی که از

۱. «لَا تَقْتُلُوا شَيْخًا قَانِيًا وَ لَا صَبِيًّا وَ لَا امْرَأَةً وَ اَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ اَدْنَى الْمُسْلِمِينَ اَوْ اَقْصَاهُمْ».

۲. تَأْلَفُوا النَّاسَ ، وَ تَأْوَهُمْ ، وَ لَا تَغَيِّرُوا عَلَيْهِمْ حَتَّى تَدْعُوهُمْ ، فَمَا عَلَى الْاَرْضِ مِنْ اَهْلِ بَيْتٍ مَدْرُ و لَا وَبِرٍ اِلَّا تَأْتُونِي بِهِمْ مُسْلِمِينَ اَحْبَ اِلَيَّ مِنْ اَنْ تَأْتُونِي بِنَسَائِهِمْ وَ اَوْلَادِهِمْ وَ تَقْتُلُوا رِجَالَهُمْ.

۳. قال البلاذري روى ان هبار بن الاسود كان ممن عرض لزينب بنت رسول الله ص حين حملت من مكة الى المدينة فكان رسول الله ص يامر سراياه ان يامر ظفروا قال البلاذري روى ان هبار بن الاسود كان ممن عرض لزينب بنت رسول الله ص حين حملت من مكة الى المدينة فكان رسول الله ص يامر سراياه ان يامر ظفروا و رجلية و يقتلوه فلم يظفروا به حتى اذا كان يوم الفتح هرب هبار ثم قدم على رسول الله (ص) بالمدينة و يقال انه بالجعرانة حين فرغ من امر حنين فمثل بين يديه و هو يقول اشهد ان لا اله الا الله و انك رسول الله ص فقبل اسلامه

۴. «حدثنا قتيبة بن سعيد حدثنا الليث عن بكير عن سليمان بن يسار عن ابي هريرة رضی الله عنه انه قال بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فى بعث فقال ان وجدتم فلانا و فلانا فأحرقوهما بالنار ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم حين أردنا الخروج إني أمرتكم أن تحرقوا فلانا و فلانا وإن النار لا يعذب بها إلا الله فإن وجدتموهما فاقتلوهما». بخارى، حافظ ابو عبدالله محمد بن اسماعيل بن ابراهيم بن مغيرة بن بردزبه، صحيح بخارى، كتاب الجهد و السير، باب لا يعذب بعذاب الله

میدان جنگ بر کنارند، مزاحم آنها نشوید، به مجروحان لشکر دشمن کمک کنید و آنها را به قتل نرسانید». بدیهی است، وقتی اسلام اجازه کشتن حیوانات و از بین بردن درختان را در اطراف میدان جنگ نمی‌دهد به یقین استفاده از سلاح کشتار جمعی را که بی‌گناه و با گناه را با هم از بین می‌برد، هرگز مجاز نخواهد دانست. در سیره پیامبر اسلام (ص) جنگ به عنوان آخرین راه حل و ابزاری مطرح بوده است که فقط در موارد خاص به کار می‌آید. (عظیمی شوشتری، ۱۳۸۸: ۱۱۱)

ه: چگونگی رعایت و نحوه اجرای حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص)

نحوه اجرای حقوق بشردوستانه در سیره پیامبر (ص) در حقیقت نحوه برخورد انسانی پیامبر (ص) با مسائل مربوط به جنگ است که در فهم ماهیت جنگ و مفهوم اخلاق نظامی اهمیت بسزایی دارد. از جمله آداب بشردوستانه ایشان در هنگام جنگ عبارت بود از: دعوت به اسلام (سوید، ۱۳۸۸: ۴۶)؛ پرهیز از آغاز جنگ (سرخسی، ۱۳۳۶: ۷۵)؛ تشویق به صبر در رویارویی با دشمن می‌باشد (همان: ۶۵). پس از درگیری نیز ایشان با در نظر گرفتن مواردی چند که مصادیق نحوه اجرای حقوق بشردوستانه است سعی در احیای حقوق انسان‌ها داشتند؛ این موارد عبارت بودند از: منع نکردن دشمن از نیازهای اولیه انسانی، به حداقل رساندن کشته‌های خود و دشمن، عدم تعرض به مجروحان، اسیران، فراریان و اجساد، عدم تعرض به زنان، کودکان و سالخورده‌گان، عدم خدعه و خیانت.

و: حقوق بشردوستانه در میان اعراب جاهلیت

پیش از ظهور اسلام اعراب جاهلی، همواره در طلب جنگ بوده و به خونریزی عادت داشته و در میان آن‌ها هر خونی با ریختن خون دیگری آرام می‌گرفت.^۱ طرز رفتار آن‌ها با اسیران، که آن‌ها را در قبال دریافت وجهی به عنوان حق آزادی، از بردگی آزاد می‌نمودند و زنان اسیر را به همسری اختیار می‌کردند، نه از روی عقاید و افکار بشردوستانه که از روی تمتع اقتصادی و جنسی بود (مونتگری، ۱۳۷۹: ۲۸). بدین ترتیب می‌توان این گونه گفت که در دوران جاهلیت، قواعد و احکام بشردوستانه به ندرت اجرا می‌شد و افکار احیا کننده اسلام در چنین شرایطی بود که سر بلند کرد و چون خورشیدی به تاریکی‌های دوران جاهلیت تابید.

ز: بررسی حقوق بشردوستانه در روایات

در این بخش، کلیه روایات پیامبر اعظم^(ص) مرتبط با حقوق بشر دوستانه از منابع روایی معتبر جمع آوری شده و با روش تحلیل محتوای کیفی به شرح جدول^۱ کدگذاری و مفهوم‌سازی گردیده است:

جدول ۱: کد گذاری و مفهوم‌سازی روایات حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص)

روایت ۱	مفهوم مستخرجه: حرمت ذات انسان
«یا أيها الناس، إن ربکم واحد، و إن أباکم واحد، ألا لا فضل لعربیّ علی عجمیّ، و لا لعجمیّ علی عربیّ، و لا لأحمر علی أسود، و لا لأسود علی أحمر، إلا بالتقوی، إن أکرّمکم عند الله أتقاکم.»	
ای مردم! پروردگار شما یکی است و پدر شما یکی. بدانید که هیچ عربی را بر هیچ عجمی برتری نیست و هیچ عجمی را بر هیچ عربی و هیچ سفیدی را بر هیچ سیاهی و هیچ سیاهی را بر هیچ سفیدی، مگر به تقوا.	
منبع	مجلسی، ۱۴۰۳: ص ۳۵۰
روایت ۲	مفهوم مستخرجه: پرهیز از جنگ
«یا علیّ لا تقاتلنّ أحدا حتّی تدعوه و أیم الله لأن ینهدی الله علی یدیک رجلا خیر لک ممّا طلعت علیه الشمس و غربت.»	
ای علی، هرگز با کسی جنگ نکن، مگر آنکه ابتدا او را به اسلام دعوت کنی. به خدا سوگند اگر خداوند به دست تو فردی را هدایت کند، برای تو از همه آنچه که خورشید بر آن طلوع و غروب کند، بهتر است.	
منبع	کلینی، ۱۳۶۷: ص ۲۸
روایت ۳	مفهوم مستخرجه: پرهیز از درد و رنج بیهوده، تناسب میان خسارت و برتری نظامی.
«قومی که غالب شود و از پیروزی خود سوء استفاده کند برای همیشه مورد خشم خداوند واقع خواهد شد.»	
منبع	الشیبانی، محمد بن الحسن، کتاب السیر الکبیر، قاهره ۱۹۸۵: ص ۸۵
روایت ۴	مفهوم مستخرجه: پرهیز از شبیخون
ابن عباس: «رسول خدا با هیچ قومی نجنگید، مگر این که ابتدا آنها را دعوت نمود و به آنها اعلام کرد.»	
منبع	احمد بن محمد ابن سلمه، بی تا، ص ۲۰۷
روایت ۵	مفهوم مستخرجه: پرهیز از شبیخون

ما بیت رسول!... صلی!... علیه و آله وسلم عدواً قط.	
امام صادق ^(ع) : «رسول خدا به هیچ گروهی شبیخون نزدند.»	
منبع	محمد بن یعقوب کلینی، ۱۳۶۳، ص ۲۸
روایت ۶	مفهوم مستخرجه: پرهیز از شبیخون
پیامبر ^(ص) خطاب به حضرت علی ^(ع) : «ابتدا آنها را دعوت کن و یا به آنها اعلام کن تا جنگ غافل گیرانه نباشد.»	
منبع	شیخ صدوق، ۱۴۱۳ ق: ص ۲۰۷
روایت ۷	مفهوم مستخرجه: پرهیز از جنگ
پیامبر ^(ص) خطاب به حضرت علی ^(ع) : «فرمودند ابتدا آنها را به اسلام دعوت کن و در ادامه فرمودند: اگر یک نفر به دست تو مسلمان شود برای تو از شتران سرخ موی بهتر است.»	
منبع	مطهری، ۱۳۹۱: ص ۱۲۵
روایت ۸	مفهوم مستخرجه: پرهیز از جنگ
«تألفوا الناس، و تأنوهم، و لا تغییروا علیهم حتی تدعوهم، فما علی الأرض من أهل بیت مدر و لا وبر إلا تأتونی بهم مسلمین أحبّ إلیّ من أن تأتونی بنسائهم و أولادهم و تقتلوا رجالهم.»	
«با مردم مدارا کنید و به آنها فرصت دهید و پیش از آن که به حقّ دعوتشان کنید بر ایشان متازید؛ زیرا که اگر مردمان روی زمین را، از شهرنشین و چادر نشین، مسلمان نزد من آورید خوشتر دارم تا زنان و فرزندانشان را [به اسارت] نزد من آورید و مردانشان را بکشید.»	
منبع	المتقی الهمدی، ۱۴۰۱ ق: ص ۲۱۶
روایت ۹	مفهوم مستخرجه: حرمت ذات انسان و حفظ حقوق حیوانات
«یاکم والمثلّة ولو بالکلب العقور.»	
از مثله کردن بهره‌زید اگر چه نسبت به سگ گزنده باشد.	
منبع	عالمی، ۱۳۹۳: ص ۳۰۴
روایت ۱۰	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق فرستادگان و اسیران
«لا یقتل الرسل و لا الرهن.»	
فرستادگان و گروگانها را نباید کشت.	
منبع	حمیری، ۱۴۱۶ ق: ص ۱۱۳

روایت ۱۱	مفهوم مستخرجه: حفظ اموال عمومی و محیط زیست، محدود کردن آسیب جنگ
«لا تهدموا بیتا و لا تعقرن شجرا یمنعکم قتالاً او یحجز بینک و بین المشرکین.»	
خانه‌ای را ویران نسازید و درختی را قطع نکنید، مگر درختی که شما را از جنگ باز دارد و یا بین شما و مشرکین (متجاوز) مانعی ایجاد کند.	
منبع	شیخ صدوق، ۱۴۱۴ق: ص ۵۷۴
روایت ۱۲	مفهوم مستخرجه: حفظ محیط زیست و حقوق مربوط به زنان، کودکان، پیران، زخمیان و دیگر غیرنظامیان، محدود کردن آسیب جنگ.
درختان را قطع نکنید، حیوانات را آزار ندهید، زنان و پیرمردان و کودکان را آزار نرسانید و کسانی که از میدان جنگ بر کنارند، مزاحم آنها نشوید، به مجروحان لشکر دشمن کمک کنید و آنها را به قتل نرسانید.	
منبع	محمد بن یعقوب کلینی، ۱۳۶۳: ص ۱۲۸
روایت ۱۳	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق حیوانات
«لا تمثلوا ولو بالکلب العقور.»	
حتی یک سگ را هم مثله نکنید.	
منبع	شیخ حر عاملی، ۱۴۰۳ ق: ص ۹۶
روایت ۱۴	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زنان، محدود کردن آسیب جنگ
در ارتباط با کشتن یک زن توسط مسلمین در جنگ: «چرا او را کشته‌اند در حالی که قطعاً او نمی‌توانسته در حال جنگ باشد».	
منبع	متقی هندی، ۱۴۰۱ ق: ص ۹۰
روایت ۱۵	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق کودکان، محدود کردن آسیب جنگ
در ارتباط با کشتن تعدادی کودک توسط مسلمین در جنگ: «چرا عده‌ای امروز آن قدر ستیزه‌جو هستند که به قتل کودکان دست می‌زنند».	
منبع	متقی هندی، ۱۴۰۱ ق: ص ۹۲
روایت ۱۶	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق پیران و کودکان
«اقتلوا المشرکین و استحبوا شیوخهم و صبیانهم.»	
مشرکان را بکشید و به پیران و کودکانشان امان دهید.	

منبع	شیخ حر عاملی، ۱۴۰۴ق: ص ۴۸
روایت ۱۷	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق اسیران و پرهیز از درد و رنج بیهوده، تناسب میان خسارت و برتری نظامی
«لا تجمعوا علیهم حر هذا الیوم و حر السلاح قیلوهم حتی یبردوا.»	
در ارتباط با یهودیان اسیر بنی قریظه: «حرارت روز آفتاب را با گرمی اسلحه برای آنها جمع نکنید، آزادشان بگذارید تا خنک شوند.»	
منبع	وهبه الزحیلی، سال ۱۹۹۸: ص ۴۰۵
روایت ۱۸	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زنان، کودکان، پیران، رهبانان و دیگر غیرنظامیان، محدود کردن آسیب جنگ
«لَا تَقْتُلُوا شَيْخًا قَائِمًا وَلَا صَبِيًّا وَلَا امْرَأَةً وَلَا أَيْمًا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَوْ أُقْصَاهُمْ.»	
پیران، زنان، اطفال، عابران و رهبانان را که در غارها و بیغوله‌ها زندگی می‌کنند به قتل نرسانید.	
منبع	مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ص ۲۵
روایت ۱۹	مفهوم مستخرجه: حفظ محیط زیست، محدود کردن آسیب جنگ.
«حدثنا قتيبة بن سعيد حدثنا الليث عن بكير عن سليمان بن يسار عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم في بعث فقال إن وجدتم فلانا وفلانا فأحرقوهما بالنار ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم حين أردنا الخروج إني أمرتكم أن تحرقوا فلانا وفلانا وإن النار لا يعذب بها إلا الله فإن وجدتموهما فاقتلوهما.»	
رسول خدا ^(ص) از قطع درختان میوه و یا سوزاندن آنها نهی کرده است.	
منبع	بخاری
روایت ۲۰	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زنان و کودکان، محدود کردن آسیب جنگ
امام صادق ^(ع) : «پیامبر ^(ص) از کشتن زنان و کودکان در دارالحرب نهی کرده است مگر آن که آنان وارد کارزار نظامی شوند، حتی اگر آنان وارد جنگ شده‌اند تا آنجایی که می‌توانی مدارا کن - و از کشتن آنان پرهیز کن - و در این مسئله چیزی تو را نترساند.»	
منبع	حر العاملی، ۱۴۰۹ق: ص ۴۸
روایت ۲۱	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زنان و کودکان، محدود کردن آسیب جنگ
خطاب به خالد بن ولید: «او را بگویند که پیامبر ^(ص) تو را نهی می‌کند از آن که کودک یا زنی از کافران را بکشی.»	

منبع	ملطی، ۱۴۰۸: ص ۹۲۶
روایت ۲۲	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق کودکان
مگر شما فرزندان مشرکان نبودید؛ هرگز کودکان را نکشید؛ هرگز؛ هرگز.	
منبع	سید قطب، ۱۳۵۵: ص ۳۴۹
روایت ۲۳	مفهوم مستخرجه: حفظ محیط زیست، محدود کردن آسیب جنگ
«لا تحرقوا النخل و لا تغرقوه بالماء، و لا تقطعوا شجرة مثمرة و لا تحرقوا زراعا.»	
نخلها را مسوزانید، با آب آن‌ها را غرق نکنید و درختان میوه‌دار را قطع نکنید و مزارع را آتش نزنید.	
منبع	کلینی، ۱۴۲۱ ق: ص ۲۹
روایت ۲۴	مفهوم مستخرجه: حرمت ذات انسان، حفظ حقوق کودکان و راهبان
«لا تمثلوا و لا تقتلوا ولیدا و لا متبتلا فی شاهق.»	
(کشته‌ها) را مثله ننمایید و طفل و نوجوان و راهب (کسی را که در قله کوهی به تنهایی زندگی می‌کند) نکشید.	
منبع	طوسی، ۱۴۰۷ ق: ص ۱۳۹ - ۱۳۸
روایت ۲۵	مفهوم مستخرجه: حفظ محیط زیست و حقوق حیوانات، محدود کردن آسیب جنگ
«لا تحرقوا النخل و لا تغرقوه بالماء و لا تقطعوا شجرة مثمرة و لا تحرقوا زراعا لأنکم لا تدرن لعلکم تحتاجون إليه و لا تعقروا من البهائم مما يؤکل لحمه إلا ما لا بد لکم من أکله.»	
و درختان نخل را آتش نزنید و آن‌ها را در آب غرق نکنید و درختی که میوه می‌دهد قطع نکنید. و زراعتی را آتش نزنید؛ زیرا چه بسا بدانها نیازمند شوید و از چهارپایانی که گوشت آنها خوردنی است، نکشید، مگر آن که به گوشت آنها محتاج شوید.	
منبع	طوسی، ۱۴۰۷ ق، ج ۶: ص ۱۳۹ - ۱۳۸
روایت ۲۶	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زخمیان، فراریان و تسلیم شدگان
در کشتن مجروح شتاب نکنید و گریزانی را تعقیب ننمایید و آن که سلاح بر زمین نهاد در امنیت است.	
منبع	نوری، ۱۴۰۸ ق: ص ۵۴
روایت ۲۷	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق اسیران
کان رسول ا... صلی ا... علیه و آله وسلم یقول فی اسری یهود یوم الأحزاب: «أسقوهم العذب و	

أطعموهم الطَّيِّب و أحسنوا إسارهم.»	
پیامبر (ص) پس از پایان جنگ احزاب و اسارت یهودیان به دست مسلمانان، فرمود: «به اسیران خود آب شیرین و گوارا بنوشانید و از غذای نیکو و لذیذ به آنان بخورانید و اسارتشان را نیکو بنارید.»	
منبع	بحارالانوار، بی تا، ص ۲۳۸.
روایت ۲۸	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زنان و اجیرشدگان
«و لا تقتلن امرأه و لا عسیفاً.»	
حق ندارید زنان و کسانی که در جنگ اجیر شده بکشید.	
منبع	السنن الکبری، بی تا: ص ۸۲
روایت ۲۹	مفهوم مستخرجه: حرمت ذات انسان و پرهیز از درد و رنج، تناسب میان خسارت و برتری نظامی
«ان اخذتم فلاناً فاقتلوه و لا تحرقوه فانه لا یعذب بالنار الا رب النار.»	
اگر به فلانی (شخصی واجب القتل) دست پیدا کردید او را بکشید و حق ندارید او را بسوزانید کسی حق عذاب با آتش را ندارد مگر خالق آتش.	
منبع	سنن سعید بن منصور، بی تا: ص ۲۴۳
روایت ۳۰	مفهوم مستخرجه: پرهیز از درد و رنج، تناسب میان خسارت و برتری نظامی
قال رسول الله صلی الله علیه و آله کلام لریوحی اصحابه فی الجهاد ... اغزوا و لا تفلوا.	
رسول خدا (ص) در سخنی به یارانش در جنگ توصیه می کرد: «بجنگید ولی کسی را خفه نکنید.»	
منبع	جامع الاحادیث الشیعه، بی تا: ص ۱۱۶
روایت ۳۱	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زنان و کودکان
قال الصادق علیه السلام: ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم نهی عن قتل النساء و الولدان.	
امام صادق (ع): «پیامبر (ص) کشتن زنان و کودکان را منع کرده اند.»	
منبع	مجلسی دوم، ۱۴۰۴ ق: ص ۱۸۶
روایت ۳۲	مفهوم مستخرجه: حفظ اموال عمومی، محدود کردن آسیب جنگ
و لا تهد من بناء.	

نبايد ساختمان‌ها را منهدم و خراب كنيد.	
منبع	كنز العمال، ج ۴: ص ۲۳۳
روایت ۳۳	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق اسيران
فأمر رسول الله صلى الله عليه وآله بالكف و نادى أن لا يقتل أسير من القوم و كان ابن الأكوع عيناً فأسر يوم حنين فمّر به عمر بن الخطاب فلما رآه أقبل على رجل من الأنصار فقال: ها هو أسير فاقتله و بلغ ذلك النبي صلى الله عليه وآله فكره ذلك و قال ألم امركم ان لا تقتلوا أسيراً	
در جنگ حنين، زمانی که مسلمانان پیروز شدند و دشمنان گریختند، پیامبر اسلام (ص) دستور دادند که جنگ متوقف شود و هیچ اسیری کشته نشود. ابن الاكوع که جاسوس دشمن بود در میان اسيران حضور داشت. چون عمر او را دید به یکی از انصار گفت: او جاسوس بوده و باید کشته شود و آن مرد انصاری، ابن اکوع را کشت. چون این خبر به پیامبر اسلام (ص)، ناراحت شدند و فرمودند: مگر نگفته بودم اسیر کشته نشود؟	
منبع	بحارالانوار/ ج ۲۱: ص ۱۵۸
روایت ۳۴	مفهوم مستخرجه: آزاد کردن اسيران
رسول الله صلى الله عليه وآله أفضل الصدقة اللسان. قيل يا رسول الله ما صدقة اللسان؟ قال الشفاعة تفك بها الأسير.	
بالاترين صدقه‌ها، صدقه زبان است. گفته شد: صدقه زبان چیست؟ فرمود: «أنكه واسطه شوی تا اسیری آزاد شود.»	
منبع	بحارالانوار، ج ۷۶: ص ۴۴
روایت ۳۵	مفهوم مستخرجه: پرهیز از سمی کردن، حفظ محیط زیست، محدود کردن آسیب جنگ
قال أمير المؤمنين (ع): نهى رسول الله ص أن يُلقى السم في بلاد المشركين.	
امام علی(ع): «پیامبر(ص) از مسموم نمودن شهرهای دشمن منع می فرمود.»	
منبع	حر العاملي، ۱۴۰۹ق: ص ۶۲
روایت ۳۶	مفهوم مستخرجه: حفظ محیط زیست، محدود کردن آسیب جنگ
دعائم الاسلام عن علي عليه السلام ان رسول الله صلى الله عليه وآله نهى عن قطع الشجر المثمر او حرقه.	
امام علی(ع): «پیامبر(ص) بریدن درختان ثمردار و نیز سوزاندن آنان، منع فرمود.»	

منبع	دعائم الاسلام، ج ۱: ص ۳۷۱
روایت ۳۷	مفهوم مستخرجه: پرهیز از شبیخون
دعائم الاسلام عن علی علیه السلام ان رسول الله صلی الله علیه و آله امر باعلان الشعر قبل الحرب و قال لیکن فی شعارکم اسم من اسماء الله ...	
امام علی (ع): «رسول خدا ^(ص) پیش از هر جنگی دستور می داد شعار جنگ را اعلان کنید (و ناگهان هجوم مبرید) و باید شعار شما یکی از اسم‌های خدا باشد.»	
منبع	دعائم الاسلام، ج ۱: ص ۲۷۰
روایت ۳۸	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زنان و کودکان
قال الصادق علیه السلام: «ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم نهی عن قتل النساء و الولدان.»	
امام صادق (ع): «رسول خدا ^(ص) از مبارزه با زنان و کودکان منع فرمودند.»	
منبع	بحار انوار، ج ۱۹، حدیث ۱۷۸
ردیف ۳۹	مفهوم مستخرجه: آزاد کردن اسیران
عن أبي جعفر علیه السلام أن ثمامة بن أثال أسر و أتى الى النبي فقال صلى الله عليه وآله وسلم انى مخيرك واحدة من ثلاث أقتلك أو أفاديك أو آمن عليك قال اذا تجدني شاكرا قال صلى الله عليه وآله وسلم فانى قد مننت عليك.	
امام باقر (ع): مردی به نام ثمامه بن اثال اسیر شد و به محضر پیامبر ^(ص) برده شد. حضرت به او فرمودند من تو را بین سه چیز مخیر می کنم یا کشته شوی یا فدیة دهی و آزاد گردی و یا منت گذارم و آزاد گردی؟ ثمامه پاسخ گفت: در این صورت من سپاسگزار تو خواهم بود حضرت فرمودند: پس تو را آزاد کردم.	
منبع	بحار انوار، ج ۱۹، حدیث ۱۷۶
ردیف ۴۰	مفهوم مستخرجه: آزاد کردن اسیران
إن أباعرة أسر يوم بدر فشكى الى رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم الفقر و كثرة العيال فأطلقه النبي صلى الله عليه وآله وسلم.	
ابو عزه در جنگ بدر بدست مسلمانان اسیر شد. چون به محضر پیامبر اسلام ^(ص) حاضر شد عرض حال کرده و از فقر و ناتوانی در اداره خانواده اش اظهار نگرانی کرد. حضرت او را آزاد فرمود.	
منبع	بحار الانوار ج ۲۰، حدیث ۱۴۴
ردیف ۴۱	مفهوم مستخرجه: آزاد کردن اسیران
عن الصادق علیه السلام نزل رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فى غزوة ذات الرقاع تحت شجرة فراه	

<p>غورث و ذهب الیه بسیفه و قال من ینجیک منی یا محمد فقال صلی ... علیه و آله وسلم ربی و ربک فسقط علی ظهره فقام الیه رسول ... صلی ... علیه و آله وسلم و قال من ینجیک منی یا غورث فقال جودک و کرمک یا محمد فترکه فقال غورث و ... لأنت خیر منی و اکرم.</p>	
<p>در غزوه ذات الرقاع، نبی اسلام^(ص) زیر درختی نشسته بودند. غورث چون نگاهش به حضرت افتاد که تنها در گوشه‌ای نشسته بود با شمشیر کشیده به سوی حضرت رفت و گفت: چه کسی الان تو را از من نجات می‌دهد ای محمد^(ص) حضرت فرمودند: خدای من و تو. در این هنگام غورث به زمین افتاد حضرت شمشیر او را گرفته و فرمود چه کسی تو را از من نجات می‌دهد؟ غورث پاسخ داد جود و کرم تو، حضرت او را رها کرد. غورث گفت: به خدا قسم که از من بهتر و کریم‌تر هستی.</p>	
منبع	بحارالانوار ج ۲۰، حدیث ۱۷۹
ردیف ۴۲	مفهوم مستخرجه: ازاد کردن اسیران
<p>أتی امیرالمؤمنین رسول ... صلی ... علیه و آله وسلم بجویریه فی غزوه بنی المصطلق فجاء ابوها الی النبی صلی ... علیه و آله وسلم و قال ان ابنتی لا تسبی لانها امراه کریمه فقال اذهب فخیرها فقالت اخترت ... و رسوله فأعتقها رسول ... صلی ... علیه و آله وسلم.</p>	
<p>حضرت امیر المؤمنین^(ع) در غزوه بنی المصطلق کنیزی را که اسیر شده بود به محضر پیامبر^(ص) حاضر کرد. پدر آن کنیز عرضه داشت که دختر من زنی محترمه بوده و نباید اسیر شود و او را به ما واگذار کنید. پیامبر بزرگوار اسلام^(ص) فرمودند: این زن، خود، مخیر است که انتخاب کند. در این حال آن زن گفت: من خدا و پیامبرش را انتخاب می‌کنم. پیامبر^(ص) نیز او را آزاد کرد.</p>	
منبع	بحارالانوار ج ۲۰، حدیث ۲۹۰
ردیف ۴۳	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق اسیران
<p>استوصوا بهم خیراً. رسول خدا^(ص) وصیت می‌کرد در حق اسیران رفتار خیر را.</p>	
منبع	بحارالانوار ج ۲۰، حدیث ۲۰۰
ردیف ۴۴	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق زنان و اجیرشدگان
<p>نهی عن قتل الوصفاء و العسفاء. رسول خدا از کشتن کنیزان و اجیران جنگی نهی کرده است.</p>	
منبع	السنن الکبری، ج ۹: ص ۹۱
ردیف ۴۵	مفهوم مستخرجه: حفظ حقوق اسیران

امر صلی ... علیه و آله ان یحسنوا القتلہ فقال اذا قتلتم فاحسنوا القتلہ.	
رسول خدا(ص) دستور داده است عمل کشتن را نیکو انجام دهید (هرگاه مجبور به کشتن شدید) مقصود از کشتن نیکو در روایات دیگر معنا شده است؛ یعنی هر گونه کاری که در سرعت و راحت تر کشته شدن نقش دارد احسان در قتل است.	
منبع	سنن الکبری، ج ۹: ص ۲۸
ردیف ۴۶	مفهوم مستخرجه: ازاد کردن اسیران
و اتی باساری و ثبت انهم اصیبوا قبل الدعوه فأمر بردهم.	
اسیرانی را پیش رسول خدا(ص) آوردند که ثابت شد قبل از دعوت به اسیر شده‌اند؛ حضرت دستور آزادی آنها را داد.	
منبع	کنز العمال، ج ۶: ص ۱۳۹
ردیف ۴۷	مفهوم مستخرجه: ازاد کردن اسیران
کان رسول ... صلی ... علیه و آله إذا دخل شهر رمضان أطلق کل أسیر.	
رسول خدا(ص) با حلول شهر رمضان تمامی اسیران جنگی را آزاد می‌کرد.	
منبع	بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۳۶۳، ج ۳۲
ردیف ۴۸	مفهوم مستخرجه: ازاد کردن اسیران
من صلی ... علیه و آله علی اساری بدر وهم سبعون نفر فاطلق جمعا بلا مداء و جمعا بشرط ان یعلم کل واحد عشره من شباب المسلمین الکتابه.	
رسول خدا(ص) بر اسیران جنگ بدر منت گذاشت همه آنها را که هفتاد نفر بودند بدون فدیة گرفتن به شرط اینکه هر یک از آنها ده مسلمان جوان را نوشتن یاد بدهد آزاد کرد.	
منبع	سنن ابی داود، بی تا: ص ۲۰۳
ردیف ۴۹	مفهوم مستخرجه: ازاد کردن اسیران
من رسول ... صلی ... علیه و آله علی اهل مکة فلم یقتلهم و لم یشرقهم فقال اذهبوا انتم الطلقاء.	
رسول خدا(ص) بر مردم مکة منت گذاشت هیچ یک از آنها را نکشت و نه اسیر کرد، بلکه فرمود بروید شما همگی آزاد هستید.	
منبع	طبری، ج ۳: ص ۶۱
ردیف ۵۰	مفهوم مستخرجه: عدالت

أَعْدَلَ النَّاسِ مَنْ رَضِيَ لِلنَّاسِ مَا يَرْضَى لِنَفْسِهِ وَ كَرِهَ لَهُمْ مَا يَكْرَهُ لِنَفْسِهِ.	
عادل‌ترین مردم کسی است که برای مردم همان را بپسندد که برای خود می‌پسندد و برای آنان نپسندد آنچه را برای خود نمی‌پسندد.	
منبع	نهج الفصاحه، ۱۳۸۳، حدیث ۳۴۰
ردیف ۵۱	مفهوم مستخرجه: عدالت
عَدْلٌ سَاعَةٌ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةٍ سَبْعِينَ سَنَةً قِيَامَ لَيْلِهَا وَ صِيَامَ نَهَارِهَا.	
ساعتی عدالت بهتر از هفتاد سال عبادت است.	
منبع	مجلسی، ۳۷۹، ۵۴۴
ردیف ۵۲	مفهوم مستخرجه: عدالت
مَنْ عَامَلَ النَّاسَ فَلَمْ يَظْلِمْهُمْ وَ حَدَّثَهُمْ فَلَمْ يَكْذِبْهُمْ وَ وَعَدَهُمْ فَلَمْ يَخْلِفْهُمْ فَهُوَ مِمَّنْ كَمَلَتْ مَرْوَتُهُ وَ ظَهَرَتْ عَدَالَتُهُ وَ وَجَبَتْ أُخُوَّتُهُ وَ حُرِّمَتْ غَيْبَتُهُ	
هر کس در معاشرت با مردم به آنان ظلم نکند، دروغ نگوید و خلف وعده ننماید، جوانمردیش کامل، عدالتش آشکار، برادری با او واجب و غیبتش حرام است.	
منبع	ابن بابویه، ۱۳۶۲: ص ۲۰۸

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل

اکنون با توجه به آنچه که در ارتباط با اصول بنیادین حقوق بشردوستانه بین‌المللی مطرح شد و نیز روایات و احادیثی که در جدول ۱ آمده و کدگذاری و مفهوم‌سازی شده است، می‌توان اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اسلام^(ص) را به شرح جدول ۲ جمع‌بندی کرد:

جدول ۲: مفاهیم مستخرجه از روایات و اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص)

ردیف	مفاهیم مستخرجه	شماره روایت	اصول
۱	حرمت ذات انسان	۱، ۹، ۲۴، ۲۹	اصل کرامت
۲	پرهیز از جنگ	۲، ۷، ۸	اصل ضرورت
۳	پرهیز از درد و رنج بیهوده	۳، ۱۷، ۲۹، ۳۰	اصل منع درد و رنج بیهوده

ردیف	مفاهیم مستخرجه	شماره روایت	اصول
۴	پرهیز از شبیخون	۳۷، ۶، ۵، ۴	اصل احتیاط و پیشگیری
۵	حفظ اموال عمومی و محیط زیست	۲۳، ۱۹، ۱۲، ۱۱، ۳۶، ۳۵، ۳۲، ۲۵	اصل حفظ محیط زیست
۶	حفظ حقوق فرستادگان	۱۰	اصل تفکیک
۷	حفظ حقوق حیوانات	۲۵، ۱۳، ۹	
۸	حفظ حقوق زنان	۲۰، ۱۸، ۱۴، ۱۲، ۴۴، ۳۸، ۳۱، ۲۸، ۲۱	
۹	حفظ حقوق کودکان	۱۸، ۱۶، ۱۵، ۱۲، ۳۱، ۲۴، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۳۸	
۱۰	حفظ حقوق سالخوردگان	۱۸، ۱۶، ۱۲	
۱۱	حفظ حقوق زخمیان	۲۶، ۱۲	
۱۲	حفظ حقوق غیرنظامیان	۱۲	
۱۳	حفظ حقوق راهبان	۲۴	
۱۴	حفظ حقوق رهبانان	۱۸	
۱۵	حفظ حقوق اسیران	۲۷، ۱۸، ۱۷، ۱۰، ۴۵، ۴۳، ۳۳	
۱۶	حفظ حقوق فراریان	۲۶	
۱۷	حفظ حقوق تسلیم شدگان	۲۶	
۱۸	حفظ حقوق اجیرشدگان	۴۴، ۲۸	
۱۹	آزاد کردن اسیران	۴۱، ۴۰، ۳۹، ۳۴، ۴۹، ۴۸، ۴۷، ۴۶، ۴۲	

ردیف	مفاهیم مستخرجه	شماره روایت	اصول
۲۰	عدالت	۵۰، ۵۱، ۵۲	اصل عدالت
۲۱	تناسب میان خسارت و برتری نظامی	۳، ۱۷، ۲۹، ۳۰	اصل تناسب
۲۲	محدود کردن آسیب جنگ	۱۱، ۱۲، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۳، ۲۵، ۳۲، ۳۵، ۳۶	اصل محدودیت

در ادامه به تشریح هر یک از اصول اشاره شده پرداخته می‌شود.

الف: کرامت انسانی

خداوند انسان را تکریم کرد و به او حق کرامت بخشید که از حق حیات برای او ارزشمندتر است؛ چرا که حق حیات محدودیت‌بردار است، اما حق حرمت و کرامت انسان استثنا نمی‌پذیرد و تجاوز به آن در هیچ حالتی روا نیست. (قربان‌نیا، ۱۳۹۲: ۴۴) اگر به حق کرامت او تعدی شود، در واقع حق حیات او بی‌ارزش می‌شود. در قرآن کرامت به معنای بزرگواری و شرافت، بخشندگی، ارزشمندی و عزیز بودن و مانند آن آمده است. (قریشی بنابی، ۱۳۷۶: ۱۰۳)

آیه ۷۰ سوره الاسراء به بهترین وجه ممکن، توصیف‌کننده معنای کرامت انسانی مورد نظر در اسلام است، کرامت شامل همه انسان‌ها می‌شود و بیان می‌شود که: «و ما فرزندان آدم را بسیار گرامی داشتیم و آن‌ها را به مرکب بر و بحر سوار کردیم و از هر غذایی لذیذ و پاکیزه آنها را روزی دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خود برتری و فضیلت بخشیدیم^۱». (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۱۲)

از جمله نتایج احترام به کرامت انسانی، منع رسمی مثله کردن، شکنجه نمودن و هر شکل دیگر از رفتار تحقیرآمیز با دشمن است (قربانی نیا، ۱۳۸۶: ۴۶۶). در زمانی که مثله کردن افراد دشمن امری عادی و رایج بود، پیامبر اسلام (ص) رسماً سپاهیان خود را از چنین کاری منع

۱. و لقد کرّمنا بنی آدم و حملناهم فی البر و البحر و رزقتناهم من الطبیات و فصلناهم علی کثیر ممن خلقنا تفضیلاً.

می فرمودند؛ برای مثال هنگامی که در یکی از نبردها تصمیم گرفته شد که اسیران را برای مقابله به مثل، مثله کنند پیامبر^(ص) - که مشرکان عمویش حمزه را در همان زمان به نحو ددمنشانه مثله کرده بودند- این دستور صریح را به مومنان صادر کرد که «حتی یک سگ را هم مثله نکنید.» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۳، ۹۶)

ب: اصل ضرورت

یکی دیگر از اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه در سیره نظامی پیامبر^(ص)، رعایت اصل ضرورت است؛ یعنی هر اقدام نظامی باید دلایل و شواهد توجیهی کافی را به همراه داشته باشد؛ لذا فعالیتی که فاقد این دلایل باشد ممنوع است.

فرق مفهوم اسلامی این اصل با تعبیر حقوق بشر دوستانه بین المللی در آن است که در اسلام، مشروعیت جنگ و جهاد نمی تواند توجیهی برای نادیده گرفتن کرامت انسانی و حقوق پایه ای رزمندگان دشمن و غیرنظامیان باشد؛ برعکس، ارزش های اسلامی درباره احترام به کرامت و حقوق دیگران الزامات و وظایف بیشتری را بر دوش ارتش اسلام می گذارد. لذا ضرورت نظامی در تمام جنگ ها در انقیاد ارزش های انسانی و دینی است؛ از این رو، هرگز هر اقدام نظامی را با مزیت نظامی توجیه نمی کند. این گونه است که رسول خدا^(ص) خطاب به رزمندگان دستور می دهند: «پیران، زنان، اطفال، عابران و رهبانان را که در غارها و بیغوله ها زندگی می کنند به قتل نرسانید» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۵)؛^۱ به همین دلیل است که در نظر صاحب جواهر، افراد و جمعیت غیرنظامی از مخاصمات عمومی و عملیات نظامی مصون هستند. (نجفی، ۱۳۶۸: ۷۵)

ج: اصل تناسب

آیه ۱۹۰ سوره بقره، مسلمانان را از هر گونه تجاوز در هنگام جنگ نهی می کند؛ همچنین آیاتی دیگر، نابود کردن زمین، کشت، زراعت و چهار پایان را ممنوع کرده است.^۲ می توان این گونه استناد کرد که در نگرش اسلامی، می بایست از هر گونه ایراد خسارت نامتناسب با برتری نظامی

۱. «لَا تَقْتُلُوا شَيْخًا فَانِيًا وَلَا صَبِيًّا وَلَا امْرَأَةً وَلَا اَيِّمًا رَجُلٍ مِنْ اٰذْنِي الْمُسْلِمِينَ اَوْ اَقْصَاهُمْ»؛ مجلسی، محمد باقر،

بحار الانوار، ج ۹۷، بیروت موسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق، ص ۲۵

۲. بقره/ آیه ۲۰۴ و ۲۰۵

خودداری کرد و در نتیجه به اصل تناسب پایبند بود.

پیامبر اسلام^(ص) نیز با تصریح این امر که «قومی که غالب شود و از پیروزی خود سوءاستفاده کند، برای همیشه مورد خشم خداوند واقع خواهد شد» (الشیبانی، ۱۹۸۵: ۸۵)، این نکته را مورد توجه قرار می‌دهد. یا در یکی از غزوه‌ها که ایشان در حال پرس‌وجو درباره علت کشته شدن یک زن بودند، پس از فهم مطلب این‌گونه فرمودند: «چرا او را کشته‌اند در حالی که قطعاً او نمی‌توانسته در حال جنگ باشد» (متقی هندی، ۱۴۰۱: ۹۰). و نیز آنجا که پیامبر اسلام^(ص) مسلمانان را به صورت مطلق از سوزاندن انسان و سایر موجودات جاندار نهی کرده است^۱، می‌توان به اهمیت اصل تناسب در نزد پیامبر^(ص) پی برد.

د: اصل محدودیت

خاستگاه حقوق بشردوستانه امری وضعی و قراردادی است (حقوق قراردادی) که به اراده بشر و مبتنی بر سرشت همزادپنداری، همنوع‌دوستی و صیانت ذات انسانی و برخاسته از میثاق و تعهد ابنای بشری است تا به فرض تخلف از مقررات و نوامیس فطری، محدوده این تخلف بر اساس حقوق بشردوستانه رعایت شود.

اسلام با اعلام ممنوعیت حمله علیه افراد غیرنظامی یا غیرجنگجویان که نقشی در درگیری‌ها ندارند، اصل حمایت از غیرنظامیان را به عنوان قاعده‌ای مهم در جهاد فی سبیل الله پذیرفته و بر آن تاکید کرده است. از این رو، محدود بودن کاربرد تسلیحات و عملیات نظامی علیه نظامیان یکی دیگر از قواعد مهم حاکم بر سلاح‌های جنگی در اسلام است. (محقق داماد، ۱۳۸۳: ۸۹)

در همین راستا پیامبر گرامی اسلام^(ص) به صورت‌های مختلفی سعی کردند که جنگ را با محدودیت‌هایی مقید کنند. از جمله می‌توان به سفارش ایشان در منع زیاده‌روی در جنگ، نهی مثله کردن، مخالفت با غدر و نامردی در جنگ و... (شیخ حر عاملی، ۱۰۴۳: ۵۹) یا نهی ایشان از کشتن

۱. « حدثنا قتیبۀ بن سعید حدثنا اللیث عن بکیر عن سلیمان بن یسار عن أبی هریره رضی الله عنه أنه قال بعثنا رسول الله صلی الله علیه وسلم فی بعث فقال إن وجدتم فلانا وفلانا فأحرقوهما بالنار ثم قال رسول الله صلی الله علیه وسلم حین أردنا الخروج إنی أمرتکم أن تحرقوا فلانا وفلانا وإن النار لا یعذب بها إلا الله فإن وجدتموهما فاقتلوهما». بخاری، حافظ ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن مغیره بن بردزیه، صحیح بخاری، کتاب الجهد و السیر، باب لا یعذب بعذاب الله، رقم الحدیث

پیران و زنان و کودکان و نیز قطع درختان^۱ (همان: ص ۵۸)، اشاره کرد؛ این موضوع نشان می‌دهد که پیامبر (ص) با چنین تمهیداتی سعی داشته‌اند از میزان وحشی‌گری در جنگ بکاهند.

ه: اصل منع ایجاد درد و رنج بیهوده

یکی دیگر از اصول مسلم حقوق بشردوستانه اصل منع درد و رنج بیهوده است که برای جلوگیری و کاهش خشونت در جنگ است. به همین منظور پیامبر اسلام (ص) مسلمانان را از کشتن مجروحان منع می‌کردند و آن‌ها را مورد حمایت خود قرار می‌دادند. این حمایت برای آن است که آنها دیگر توانایی جنگیدن ندارند و طبعاً می‌توانند مورد ملاحظت بشردوستانه قرار بگیرند و نیز از آن حضرت روایت است که فرمودند: «در کشتن مجروح شتاب نکنید و گریزانی را تعقیب نکنید و آن که سلاح بر زمین نهاد در امنیت است. (نوری، ۱۴۰۸: ۵۴)

در اسلام، در خصوص استفاده از نوع سلاح، زمان و مکان کاربرد سلاح، دستورهای حقوق بشردوستانه قابل ملاحظه‌ای صادر شده است. در خصوص نوع سلاح، سلاح‌های کشتار جمعی که موجب خسارت سنگین جنگجویان و بی‌گناهان با هم شود، و نیز استفاده از سلاح‌هایی که موجب شود نسل‌های آینده تاوان آنرا بپردازند، ممنوع است. امام صادق (ع) از امام علی (ع) نقل می‌کند که پیامبر اسلام (ص) از ریختن سم در سرزمین مشرکان نهی فرمود (حرالعاملی، ۱۴۰۹: ۶۲)^۲ قاعده کلی که فقیهان در این زمینه بیان کرده‌اند، این است که هدف از کاربرد چنین سلاح‌هایی، باید نظامیان و طرف‌های درگیر باشد و نه غیر آنان. به جهت محدودیت‌های زمانی، کاربرد سلاح در عید فطر و عید قربان نیز نهی شده است. همچنین جنگ در چهار ماه (ذی‌قعدة، ذی‌حجه، محرم و رجب) که به ماه‌های حرام معروفند، با هر کسی که به حرمت این چهار ماه معتقد است، ممنوع می‌باشد و آسیب رساندن جانی به مسلمین در این چهار ماه، موجب دو برابر شدن دیه یا خسارت می‌شود. از جهت مکانی هم استفاده از سلاح در مساجد و همچنین کاربرد سلاح در محدوده‌ی «حرم» ممنوع است.

۱. «لَا تَقْتُلُوا شَيْخًا قَانِيًا وَلَا صَبِيًّا وَلَا امْرَأَةً وَلَا تَقْطَعُوا شَجَرًا إِلَّا أَنْ تُضْطَرُّوا إِلَيْهَا» علامه حلی، تذکره الفقهاء، موسسه آل‌البیت، ج ۹، ۱۴۱۹ ق، صفحه ۶۳؛ شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام لإحياء التراث - قم، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق، صفحه ۵۸

۲. «قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ص أَنْ يُلْقَى السَّمُّ فِي بِلَادِ الْمُشْرِكِينَ» حرالعاملی، محمد بن الحسن بن العلی، وسائل الشیعه، موسسه آل‌البیت علیهم السلام لإحياء التراث، قم، الطبعة الاولى، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۵ ص ۶۲

و: اصل تفکیک

آرمان نهایی اسلام درباره مناسبات انسانی، رسیدن به امت واحد بشری است؛ همچنین در خصوص زمین از میان رفتن مرزهای جغرافیایی و قید و بندهای مرزی و به وجود آمدن کشور واحد جهانی، تحت حاکمیت قانون واحد الهی است. (عمیدزنجانی، ۱۳۶۶: ۳۱) هدف اصلی حقوق بین‌المللی بشردوستانه این است که طرفین خصامه را ملزم نماید تا بین نظامیان و غیرنظامیان تفکیک قائل شود. چنین هدفی مورد قبول همه نظام‌های حقوقی است. حقوق بشردوستانه موقعی به این هدف نائل می‌شود که در عمل نیز مورد توجه طرف‌های خصامه قرار گیرد. (همان: ۱۶۴)

آیه ۱۹۰ سوره بقره، مسلمانان را تنها به جنگ با کسانی که با آنها می‌جنگند امر کرده است، لذا به خوبی اصل تفکیک اهداف نظامی از غیرنظامی در اسلام مشخص می‌شود. مطابق با موازین بشردوستانه اسلامی این تکلیفی است که بین دو دسته افراد، یعنی افراد نظامی و غیرنظامی در منازعات مسلحانه با هر ماهیتی تفکیک قائل شد. خصومت تنها بین نیروهای مسلح مجاز است. این قاعده‌ای بنیادین و امری در نظام حقوقی اسلامی است (قربان‌نیا، ۱۳۹۲: ۴۸)؛ بنابراین افرادی که نظامی نبوده و در حقیقت دلایلی برای نظامی بودن آنان وجود نداشته باشد، مورد حمایت قرار می‌گیرند و جنگ‌جویان حق تعرض به آنان را ندارند؛ زیرا پیامبر^(ص) می‌فرماید: «پیران، زنان، اطفال، عابران و رهبانان را که در غارها و بیغوله‌ها زندگی می‌کنند، به قتل نرسانید.» (مجلسی، ۱۴۰۸: ۲۵)

در روایتی دیگر امام صادق^(ع) فرمودند: پیامبر^(ص) از کشتن زنان و کودکان در دارالحرب نهی کرده است؛ مگر آن که آنان وارد کارزار نظامی شوند، حتی اگر آنان وارد جنگ شده‌اند تا آنجایی که می‌توانی مدارا کن؛ و از کشتن آنان پرهیز کن؛ و در این مسئله چیزی تو را نترساند. (حرالعالمی، ۱۴۰۹: ۴۸)

نمونه دیگری از رفتار پیامبر اسلام^(ص) در ارتباط با حمایت از زنان در غزوه حنین دیده می‌شود. آن حضرت چون از غزوه حنین بازمی‌گشت، زنی را کشته دید، فرمودند: این را که کشته؛ گفتند خالد بن ولید. فرمودند او را بگویند که پیامبر^(ص) تو را نهی می‌کند از آن که کودک یا زنی از کافران را بکشی (ملطی، ۱۴۰۶: ۴۵۷). همچنین در آنجا که پیامبر نسبت به جنگ با دشمنان می‌فرماید: «اگر آنها را به اسلام گرایش دهید، برای من دوست‌داشتنی‌تر از این است

که فرزندان و زنان آنها را به اسارت نزد من آورید و مردانشان را بکشید» (المتقی الهندی، ۱۴۰۱: ۲۱۶)، می‌توان به نگاه حمایتی ایشان نسبت به زنان پی برد.

یکی از نکات بسیار مهم نبرد در اسلام آن است که اسلام برای جهاد، برنامه قانونی مفصلی بر پایه عدل، رحمت و رعایت حقوق و شئون انسانیت تنظیم کرده است؛ از جمله آن که قرآن کریم به صورت مکرر بر رعایت عدالت و تجاوز نکردن از حدود معقول انسانی در مقابل دشمنان تاکید کرده است. برخی از تعالیم گسترده اسلام در مورد اشخاص و افرادی است که در جنگ و نبرد شرکت نکرده‌اند یا در حال حاضر درگیر نیستند؛ به عبارت دیگر برای افراد غیرنظامی خواهان امنیت و سلامت کامل شده است. (کریمی‌نیا، ۱۳۸۶: ۳۸۷)

باید دانست که ممنوعیت ابزارهای جنگی فاقد توان تفکیک بدین معناست که جمعیت غیرنظامی به‌طور کلی، و به‌طور فردی باید تا حد ممکن در حملات مورد توجه و حمایت قرار گیرند. (Fleck, 2009, 134)

در سیره نظامی پیامبر(ص) هر رزمنده مسلمان متعهد است که در هر حال فقط رزمنده متخاصم را هدف قرار دهد؛ این امر در حدیثی از رسول خدا(ص) بدین صورت آمده است: «پاره‌ای از مسلمانان به تاسی از دشمنان خود، تعدادی کودک را به قتل رساندند. پیامبر به خشم آمدند و فرمودند: چرا عده‌ای امروز آنقدر ستیزه‌جو هستند که به قتل صغار دست می‌زنند.» (ابن حنبل، ۱۳۱۳: ۴۳۵)

همچنین در یکی از جنگ‌ها به پیامبر(ص) گزارش داده‌اند که کودکی را از میان صفوف کشته‌اند. پیامبر(ص) به شدت ناراحت شد. اصحاب عرض کردند یا رسول الله(ص) چرا ناراحت شدید؟ او کودک یکی از مشرکان و کفار بود. پیغمبر(ص) از شنیدن این حرف خشمگین شدند و فرمودند: مگر شما فرزندان مشرکان نبودید؛ هرگز کودکان را نکشید؛ هرگز؛ هرگز». (سید قطب، ۱۳۵۵: ۳۴۹)

این‌ها همگی نشان از توجه و اهمیت ممنوعیت حمله به افراد غیرنظامی نزد پیامبر اسلام(ص) دارد. درباره ممنوعیت حمله به اموال غیرنظامی نیز می‌توان به این حدیث پیامبر اشاره کرد: «نخل‌ها را مسوزانید، با آب آنها را غرق نکنید و درختان میوه‌دار را قطع نکنید و مزارع را آتش نزنید». (کلینی، ۱۴۲۱: ۲۹)

ز: اصل احتیاط و پیشگیری

پیامبر اسلام^(ص) همواره پیش از آغاز جنگ‌ها به سپاهیان خویش متذکر می‌شد که «با مردم مدارا کنید و به آنها فرصت دهید و پیش از آن که به حقّ دعوتشان کنید بر ایشان متزاید؛ زیرا که اگر مردمان روی زمین را، از شهرنشین و چادر نشین، مسلمان نزد من آورید خوش‌تر دارم تا زنان و فرزندانشان را [به اسارت] نزد من آورید و مردانشان را بکشید». (المتقی الهمدی، ۱۴۰۱: ۲۱۶) چنین توصیه‌ای به خوبی نشان‌دهنده این امر است که ایشان به روش‌های گوناگون بر آن بودند که در هنگام نبرد احتیاط و پیشگیری لازم را صورت دهند تا بدین وسیله از کشتار و رسیدن درد و رنج بیهوده به دیگران جلوگیری کنند.

ح: اصل عدالت

در سیره پیامبر^(ص) نیز می‌توانیم در احادیثی که مردمان را به احترام و رفتار عادلانه با یکدیگر فرا می‌خواند، شاهد اصل عدالت باشیم. در حدیثی می‌فرمایند: «عادل‌ترین مردم کسی است که برای مردم همان را بپسندد که برای خود می‌پسندد و برای آنان نپسندد آنچه را برای خود نمی‌پسندد»؛ در حدیثی دیگر می‌فرمایند: «ساعتی عدالت بهتر از هفتاد سال عبادت است» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۵۴۴)؛ یا در حدیثی دیگر می‌فرمایند: «هر کس در معاشرت با مردم به آنان ظلم نکند، دروغ نگوید و خلف وعده ننماید، جوانمردیش کامل، عدالتش آشکار، برادری با او واجب و غیبتش حرام است» (ابن بابویه، ۱۳۶۲: ۲۰۸) و ... به خوبی این امر مشخص است.

به نوعی می‌توان «اصل مارتنس» را بخشی از همین اصل عدالت دانست؛ چرا که اصل مارتنس به معنای رعایت حقوق بشر دوستانه حتی در صورت نبودن موافقت نامه‌ها و عهدنامه‌هاست. خداوند در آیه ۸ سوره مائده می‌فرماید: «کینه‌توزی نسبت به قوی نباید هرگز شما را به بیدادگری برانگیزد. دادگری کنید که این به تقوا و پرهیزگاری نزدیک‌تر است. تقوای خدا پیشه کنید که خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است». آیاتی که به کرامت ذاتی انسان اشاره دارند مانند سوره محمد آیه ۴، می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که در موارد فقدان مقرر صریح قانونی، طرز رفتار جنگجوی مسلمان با نظامیان، غیرنظامیان و محیط زیست بنابر عدالت و احترام به کرامت باید باشد که چنین امری به خوبی مبین «اصل مارتنس» است.

و: اصل حفظ محیط زیست

آنچه در سیره نظامی پیامبر^(ص) کاملاً محسوس است، توجه خاص ایشان در جنگ به محیط زیست و اموال عمومی است که مبادا آسیبی ببینند. به طوری که ایشان در احادیث بسیاری از قطع و سوزاندن درختان و غرق کردن آن‌ها در آب، سمی کردن آب، انهدام ساختمان، سوزاندن زمین‌های زراعتی و ویران کردن خانه‌ها نهی کرده‌اند. البته در این میان جنگ‌هایی بوده‌اند که پیامبر دستور به قطع درختان داده‌اند که این امر به قطع درختان به منظور اجرای تاکتیک‌های نظامی بوده و به سپاه اسلام در رسیدن به پیروزی کمک می‌کرده است.

باید دانست این اهتمام نسبت به حفظ محیط زیست در دورانی توسط پیامبر اکرم^(ص) صورت می‌گرفته است که دیگر مردم به راحتی خون یکدیگر را می‌ریخته‌اند و این احترامی که پیامبر^(ص) برای محیط زیست داشته آن‌ها حتی برای جان انسان‌ها نیز قائل نبوده‌اند؛ به طوری که آن‌ها به راحتی دختران خود را هم زنده به گور می‌کرده‌اند.

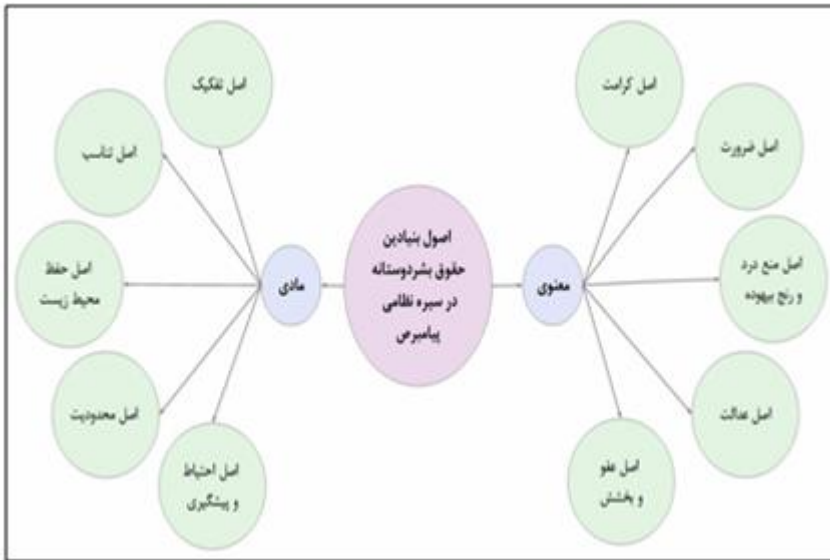
ز: اصل عفو و بخشش

یکی از مهمترین اصول حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر^(ص)، اصل عفو بخشش عمومی است. پیامبر^(ص) علاوه بر حفظ حقوق اسیران به آزادسازی آن‌ها اهمیت ویژه‌ای می‌داد. ایشان واسطه شدن برای آزادی یک اسیر را بالاترین صدقه‌ها می‌دانند. پیامبر^(ص) به روش‌های گوناگون سعی در آزاد کردن اسیران داشتند. از جمله این که گاه به بهانه آغاز ماه رمضان اسیران را آزاد می‌کردند و گاه به شرط این که اسیران به مسلمانان نوشتن یاد بدهند آن‌ها را آزاد می‌کردند. در بیشتر موارد این آزادسازی بدون هیچ قید و شرطی صورت می‌گرفته است. در این میان، عفو و بخشش عمومی پس از فتح مکه از بارزترین موارد برای اثبات این اصل در سیره نظامی پیامبر^(ص) است.

این اصل زمانی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که بدانیم، حتی در دوران کنونی، اسیران نیز چنین آزادی‌ای ندارند؛ در حالی که پیامبر اسلام^(ص) در ۱۴۰۰ سال پیش به این مساله اهمیت می‌دادند.

نتیجه گیری

در مجموع اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص) در قالب الگویی مفهومی در دو بعد مادی و معنوی برابر شکل ۱ به دست آمد.

شکل ۱: الگوی مفهومی اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص)

حقوق بشر دوستانه یکی از مباحث مهم حقوق بین‌الملل است که به حمایت از قربانیان جنگ و کاهش خشونت می‌پردازد و بدون توجه به علت جنگ و قانونی یا غیر قانونی بودن و صرف نظر از اینکه قربانیان متعلق به کدام یک از دو طرف درگیری هستند، از آنها حمایت می‌کند. مقررات حقوق بشردوستانه از خشونت بی‌اندازه در جنگ‌ها جلوگیری می‌کند و حق دولت‌ها را در انتخاب سلاح‌ها و روش‌های جنگی محدود می‌کند؛ به همین دلیل آنرا حقوق در جنگ یا حقوق جنگ هم می‌نامند.

هدف از جنگ در اسلام و نزد پیامبر (ص) متمایز از برداشت دنیای غرب و غرب‌گرایان و غرب‌پیشگان است؛ چرا که برخلاف آنان که جنگ آنها مصلحت شخصی و حقد و کینه و حرص و طمع و خودپرستی و خودبینی و ... را به دنبال دارد، آزادی فکر و اندیشه و عقیده و باور و رهایی از چنگال استبداد و استعمار، در اسلام مراد است. هدف پیامبر اسلام (ص) از جهاد، یا دفاع یا مداخله بشر دوستانه است و از این جهت، اجازه ورود هر نوع خسارت غیرضروری و غیرمتعارف را نمی‌دهد. جنگ اسلام برای نسل کشی و تصرف سرزمین نیست که مجوز قتل عام صادر کند. جنگ اسلام برای رهایی نوع بشر است؛ بنابراین، متناسب با این هدف‌ها،

به کارگیری هر نوع سلاحی را که موجب قتل عام و یا بروز رنج‌های غیر انسانی در افراد شود، ممنوع می‌داند و لشکریان اسلام مکلف هستند، به گونه‌ای عمل کنند که کمترین خسارت و تلفات، حتی به سربازهای دشمن وارد شود.

در اسلام به جنگ به عنوان یک «فن» نگاه می‌شود، نه «راهبرد». اما اگر جنگ یک راهبرد باشد؛ در این صورت هیچ گاه تعطیل بردار نیست؛ اما در نگرش فن گرایانه، به جنگ فقط به عنوان یکی از راه‌های موجود توجه می‌شود که اهمیت کمتری از سایر راه‌ها دارد. به علاوه، مسلمانان از آغاز کردن جنگ اکیداً منع شده و موظف به دعوت طرف مقابل به اسلام یا ترک جنگ، پیش از آغاز آن شده‌اند.

آنچه که در بررسی نسبت میان حقوق بشردوستانه بین‌المللی و حقوق بشردوستانه نزد پیامبر (ص) جلب توجه می‌کند، فاصله تاریخی میان آن دو است. پایه‌های حقوق بشردوستانه بین‌المللی به مدد هانری دونان در اواخر قرن ۱۹ میلادی گذاشته شده است؛ اما اسلام در قرن هفتم میلادی است بر جهانیان طلوع می‌کند. حدود ۱۳۰۰ سال میان آن دو فاصله وجود دارد و حتی در این بین جنگ‌ها و کشتارهای وسیعی صورت می‌گیرد و حقوق بشردوستانه به شکل‌های گوناگونی زیر پا گذاشته می‌شود؛ اما پیامبر اسلام (ص) در آن زمان که حق انسان بودن انسان‌ها محترم شمرده نمی‌شد، افرادی که گروهی دیگر را به عنوان برده می‌گرفتند، ایشان همواره در صدد اجرای این قوانین بوده‌اند تا از جان انسان‌ها که ودیعه‌ای الهی است دفاع کنند. باید توجه داشت که به طور مثال در اصل کرامت انسانی، آنچه که در حقوق بشردوستانه بین‌المللی گفته شده است برابر با همانی است که پیامبر اسلام (ص) بیان می‌داشته‌اند؛ اما درباره حمایت، دفاع و مبارزه برای آن در حقوق بشردوستانه بین‌المللی ضمانت‌های قانونی و حقوقی ذکر نشده که این از کاستی‌های این حقوق در برابر حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر (ص) است.

مهمترین مسئله‌ای که در زمینه نسبت میان حقوق بشردوستانه بین‌المللی و حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص) می‌توان مطرح کرد، بحث در زمینه اشتراکات و افتراق‌های آن دو با یکدیگر است.

مهمترین اشتراکات حقوق بشردوستانه بین‌المللی و حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر(ص) عبارتند از:

- هر دو جهانی می‌اندیشند و در محدوده جغرافیایی خاصی قرار ندارند.
  - هر دو معتقدند حداقل حقوق بنیادین انسان‌هایی که گرفتار درگیری‌های مسلحانه هستند باید رعایت شود.
  - با توجه به اجتناب‌ناپذیر بودن جنگ هر دو معتقدند که در صورت وقوع جنگ رفتاری صورت بگیرد تا آثار منفی درگیری‌های مسلحانه برای غیرنظامیان و قربانیان جنگ به حداقل برسد.
- ### مهمترین تفاوت‌های حقوق بشردوستانه بین‌المللی و حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر(ص) نیز این‌گونه است:

- قواعد و مقررات موجود در حقوق بین‌المللی بشردوستانه با توجه به منافع سیاسی قدرت‌های سلطه‌جو مورد ملاحظه قرار می‌گیرد، ولی قواعد و مقررات بشردوستانه در عصر نبوی بدون استثنا برای همه افراد دشمن به وجود آمده است. بهترین مثال آن عفو عمومی در زمان فتح مکه است.
- قواعد و مقررات حقوق بین‌المللی بشردوستانه توسط عده‌ای از حقوق‌دان‌ها نوشته شده و یک مجمع عمومی آن را تصویب کرده است و منشا بشری دارد. حال آن که قواعد بشردوستانه اسلامی منشا الهی دارد؛ زیرا از سوی خداوند منان به رسول اکرم(ص) وضع و بیان شده است؛ به همین دلیل از جامعیت و کمال برخوردار است.
- حقوق بین‌المللی بشردوستانه از مرز حقوق متعارف قربانیان جنگ تجاوز نمی‌کند. در حالی که پیامبر اسلام(ص) جدای از حقوق اساسی و الزامات حیاتی افراد تحت حمایت خود بر کرامت اخلاقی قربانیان جنگ نیز تاکید دارد.
- قواعد بین‌المللی بشردوستانه برخواسته از اراده دولت‌های بزرگ هستند و هیچ آرمان‌والایی را دنبال نمی‌کنند، تنها هدف آن کاهش درد و رنج بشری است؛ در صورتی که قواعد بشردوستانه اسلامی به دنبال تحقق مکارم اخلاقی و ارائه الگوهایی عالی است. این اخلاق و الگوها عقایدی است که در دل و ایمان مسلمانان ریشه دارد.
- قواعد و مقررات بین‌المللی بشردوستانه بر جنبه‌های ظاهری و خارجی روابط کشورهای گوناگون تسری می‌یابند و از آنجا که کشورها مستقل‌اند و از حق حاکمیت برخوردارند قدرت

برتری را نمی‌توان یافت که به محل منازعات بپردازد و آن‌ها را وادار به احترام گذاردن به مقررات بشردوستانه کند. در صورتی که قواعد بشردوستانه اسلامی بر پایه ارزش‌های انسانی استوار است و احکام نه تنها دارای پشتیبانی فطری و وجدانی است بلکه جنبه دینی و اعتقادی دارند و مانند دیگر احکام، ایمان و نیروی یقینی مسلمانان پشتوانه اجرایی آن است.

- آنچه که در اصل عدالت در سیره نظامی پیامبر (ص) مطرح می‌شود، جهان‌شمول‌تر از اصل مارتنس در اصول بنیادین حقوق بشردوستانه بین‌المللی است و به نوعی آن را نیز در برمی‌گیرد.

- اهتمام و توجه پیامبر (ص) به محیط زیست آن قدر زیاد بوده است که می‌توان این توجه را به عنوان یک اصل مطرح کرد.

- اصل عفو و بخشش اصلی است که در حقوق بشردوستانه بین‌المللی مغفول مانده و بدان هیچ‌گونه توجهی نشده است؛ در حالی که در سیره نظامی پیامبر (ص) یکی از مهمترین اصول بنیادین حقوق بشردوستانه است.

بر اساس آنچه گفته شد، حقوق بشردوستانه بین‌المللی هر چند در صدد کاهش رنج‌های ناشی از جنگ است؛ اما نسبت به حقوق بشردوستانه اسلامی نقص‌هایی دارد. به نظر می‌رسد که چنین نقص‌هایی در حقوق بشردوستانه بین‌المللی از تفاوت نحوه نگرش به انسان ناشی می‌شود؛ چرا که از دیدگاه اسلام حقیقت انسان روح الهی اوست که فناپذیر است و در دنیا در کالبد مادی به حیات خود ادامه می‌دهد، به همین دلیل خدشه وارد کردن به حیثیت و کرامت او امری ناشایست است و در صورت بروز چنین امری، آن خدشه بی‌پاسخ نمی‌ماند و چه به صورت دنیوی و چه به صورت اخروی برای آن مجازات در نظر گرفته می‌شود.

در پایان، سوال‌های اصلی و فرعی این تحقیق پاسخ داده می‌شوند.

سوال ۱: اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه از منظر سیره نظامی پیامبر اعظم (ص)

کدامند؟

با استناد به نتایج تجزیه تحلیل داده‌ها، اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر (ص) عبارتند از: «کرامت انسانی، اصل ضرورت، اصل تناسب، اصل محدودیت، اصل منع ایجاد درد و رنج بیهوده، اصل تفکیک، اصل احتیاط و پیشگیری، اصل عدالت، اصل حفظ محیط زیست و اصل عفو و بخشش.»

سوال ۲: مهمترین قواعد و اصول بین‌المللی حاکم بر حقوق بشر دوستانه کدامند؟

بر اساس کنوانسیون‌ها و معاهدات و با تکیه بر ماده‌های قانونی موجود در آن‌ها که پیش‌تر به آن‌ها اشاره گردید، می‌توان اصولی مشخصی را به عنوان اصول حقوق بشردوستانه مطرح کرد؛ این اصول عبارتند از: «کرامت انسانی، اصل ضرورت، اصل تناسب، اصل محدودیت، اصل منع ایجاد درد و رنج بیهوده، اصل تفکیک، اصل احتیاط و پیشگیری و اصل مارتنس». باید توجه داشت که این اصول در حقیقت برآمده از روح کنوانسیون‌ها و معاهدات و ماده‌های قانونی هستند.

سوال ۳: چرا در سیره نظامی پیامبر اعظم^(ص) حقوق بشر دوستانه از اهمیت و جایگاه بالایی

برخوردار است؟

بر اساس آنچه که در روایات آمده، چنین توجهی از پیامبر^(ص) نشان از اهمیت حقوق بشردوستانه نزد ایشان دارد. نگاه ایشان به پدیده جنگ و احتمال وقوع آن واقع‌بینانه است و با توجه به این که ایشان جنگ‌طلب نبوده‌اند و در پی صلح بوده‌اند، سعی‌شان بر آن بوده تا با برقراری ضوابط و قوانین جنگ را در چهارچوبی آورده تا از این طریق از صدمات و لطمات ناشی از آن بکاهند. چنین ضوابطی نزد پیامبر^(ص) ضروری و عمل به آن واجب است. بدین ترتیب در سیره نظامی پیامبر^(ص) رعایت مولفه‌ها و مصادیق حقوق بشردوستانه پشتوانه‌ی دینی و عقیدتی دارد و یک تکلیف شرعی است. بدین ترتیب می‌توان به اهمیت حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر^(ص) پی برد.

سوال ۴: موارد نقض حقوق بشردوستانه در عصر پیامبر اعظم^(ص) توسط غیر مسلمانان

کدامند؟

با بررسی و تجزیه و تحلیل داده‌ها مشخص گردید، پیش از پیامبر^(ص) اعراب جاهلی، همواره در طلب جنگ بوده و به خونریزی عادت داشته و در میان آن‌ها هر خونی با ریختن خون دیگری آرام می‌گرفت. طرز رفتار آن‌ها با اسیران، که آن‌ها را در قبال دریافت وجهی به عنوان حق آزادی، از بردگی آزاد می‌نمودند و زنان اسیر را به همسری اختیار می‌کردند، نه از روی عقاید و افکار بشردوستانه که از روی تمتع اقتصادی و جنسی بود. بدین ترتیب می‌توان این گونه گفت که در دوران جاهلیت قواعد و احکام بشردوستانه به ندرت اجرا می‌شد و افکار احیا کننده اسلام در چنین شرایطی بود که سر بلند کرد و چون خورشیدی به تاریکی‌های دوران جاهلیت تابید.

سوال ۵: اصول و قواعد حقوق بشر دوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص) چگونه رعایت و

اجرا شده است؟

در نتیجه این تحقیق مشخص گردید، نحوه اجرای حقوق بشردوستانه در سیره پیامبر (ص) در حقیقت نحوه برخورد انسانی پیامبر (ص) با مسائل مربوط به جنگ است که در فهم ماهیت جنگ و مفهوم اخلاق نظامی اهمیت بسزایی دارد. از جمله آداب بشردوستانه ایشان در هنگام جنگ عبارت بودند از: دعوت به اسلام، پرهیز از آغاز جنگ، تشویق به صبر در رویارویی با دشمن. پس از درگیری نیز ایشان با در نظر گرفتن مواردی چند که مصادیق نحوه اجرای حقوق بشردوستانه است سعی در احیای حقوق انسان‌ها داشتند؛ این موارد عبارت بودند از: منع نکردن دشمن از نیازهای اولیه انسانی، به حداقل رساندن کشته‌های خود و دشمن، عدم تعرض به مجروحان، اسیران، فراریان و اجساد، عدم تعرض به زنان، کودکان و سالخوردهگان، عدم خدعه و خیانت.

پیشنهادها

الف: پیشنهادهای مداخلاتی

با توجه به این که سه اصل عدالت، حفظ محیط زیست و عفو و بخشش در حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر (ص) وجود داشته است که در حقوق بشردوستانه بین‌المللی نیست یا به آن کمتر توجه می‌شود، می‌توان با ارتباط گرفتن با نماینده حقوق بشردوستانه بین‌المللی در ایران یعنی سازمان هلال احمر جمهوری اسلامی ایران و بخش حقوق بشردوستانه آن، این پیشنهاد را به مراجع بین‌المللی داد تا بتوانند در این زمینه‌ها قوانین جدیدی را تصویب کنند.

ب: پیشنهادهای پژوهشی

این تحقیق برای پژوهش‌های آتی پیشنهادهای زیادی می‌تواند داشته باشد. از جمله در مبحث حقوق بشردوستانه اسلامی می‌توان به بررسی جداگانه هر یک از اصول مطرح شده در سیره نظامی پیامبر (ص) و نیز بررسی این اصول در سیره دیگر معصومین پرداخت. به لحاظ تاریخی می‌توان وضعیت حقوق بشردوستانه در میان اعراب جاهلیت را بررسی کرد و نیز در همین زمینه بررسی حقوق بشردوستانه در میان حکومت‌های باستانی از دیگر پیشنهادها است. از منظر دینی نیز بررسی حقوق بشردوستانه در میان سایر ادیان از پیشنهادهای دیگر این تحقیق است.

فهرست منابع

- قرآن مجید، (۱۳۷۳)، ترجمه محمد مهدی فولادوند، چاپ اول، نشر دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- ابن ابی الحدید، (۱۴۰۵ ق)، شرح نهج البلاغه، ج ۱۷، مکتبه آیه الله العظمی المرعشی، قم.
- ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۳۶۲، الخصال، ج ۱، جاویدان.
- ابن سلمه، احمد بن محمد، (بی تا)، شرح معانی الآثار، ج ۳، تحقیق مسعد عبدالحمید محمد السعدنی، قاهره: دارالطلائع.
- ابن منظور، (۱۴۱۴)، لسان العرب، چاپ اول، دار صادر - بیروت، ج ۶، واژه «سیره».
- المتقی الهندی، علاء الدین علی بن حسام الدین ابن قاضی خان القادری الشاذلی الهندی، (۱۴۰۱ ق)، کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، مؤسسه الرساله، چاپ پنجم.
- امامی، مسعود؛ شوپای جوپباری، رمضانعلی، (۱۳۹۵)، دانشنامه اسلام و حقوق بین الملل بشردوستانه، میزان.
- بخاری، محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بخاری الجعفی، (۱۹۶۴)، صحیح البخاری، مصر، دارالکتب المصریه.
- بستانی، فؤاد؛ مهیار، رضا، (۱۳۷۵)، فرهنگ ابجدی عربی-فارسی، «واژه روی»، انتشارات اسلامی، تهران، چاپ دوم.
- حر العاملی، محمد بن الحسن بن العلی، (۱۴۰۹ ق)، وسائل الشیعه، ج ۱۱، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، قم، الطبعة الاولى.
- حمیری، عبد الله بن جعفر، (۱۴۱۶ ق)، قرب الاسناد، مکتب النینوی الحدیثه.
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، لغت نامه دهخدا، ج ۶، چاپ اول، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- سبحانی، جعفر، (۱۴۲۴ ق)، أصول الحدیث و احکامه، مؤسسه امام صادق (ع)، قم، چاپ سوم.
- سبحانی، جعفر، (۱۳۸۹)، فراهایی از تاریخ پیامبر اسلام، مؤسسه فرهنگی هنری مشعر، چاپ ۲۷.
- سرخسی، محمد بن احمد، (۱۳۳۶)، شرح کتاب السیر الکبیر الشیبانی، تحقیق صلاح الدین منجر، دایره المعارف النظامیه.
- سوید، یاسین، (۱۳۸۸)، اصول و مبانی هنر جنگ در اسلام، ترجمه اصغر قائدان، نشر دانشگاه امام حسین.
- شیخ صدوق، (۱۴۱۴ ق)، علل الشرایع، قم، ارمغان طوبی.

- شیخ صدوق، (۱۴۱۳ ق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۹۲)، توسعه و تحول حقوق بشر دوستانه در بستر رویه بین‌المللی معاصر، مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشر دوستانه بین‌الملل، نشر میزان.
- طریحی، فخر الدین، (۱۳۷۵)، مجمع البحرین، تحقیق: حسینی، سید احمد، ج ۱، کتابفروشی مرتضوی، تهران، چاپ سوم.
- طوسی، ابو جعفر محمد بن الحسن، (۱۴۰۷ ق)، تهذیب الاحکام، ج ۶، دارالکتب اسلامیة، چاپ چهارم.
- عالمی، عبدالرووف، (۱۳۹۳)، حقوق بشر دوستانه بین‌المللی در آئینه قرآن و سنت، نشر میزان.
- عاملی، بهاء الدین محمد بن حسین، (۱۳۹۰ ق)، الوجیزة فی علم الدرایة، محقق، مصحح، احمدیان، مرتضی، کتابفروشی بصیرتی، قم، چاپ اول.
- عمید زنجانی، عباسعلی، (۱۳۶۶)، حقوق اساسی و مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، انتشارات امیر کبیر.
- فیومی، احمد بن محمد، (بی‌تا)، المصباح المنیر، ج ۲، منشورات دار الرضی، قم، چاپ اول.
- کرباسی، منصور، (۱۳۹۲)، اصول جنگ و مولفه‌های آن در قرآن و حدیث، آجا.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۲۱ ق)، اصول کافی، ج ۵، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۳۷۹)، مشکاه الانوار، نشر مسجد مقدس صاحب‌الزمان جمکران.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ ق)، بحار الانوار، ج ۹۷، بیروت موسسه الوفا.
- محقق داماد، سید مصطفی، (۱۳۸۳)، حقوق بشر دوستانه بین‌المللی، چاپ اول، نشر علوم اسلامی.
- مطهری، حمید رضا، (۱۳۹۱)، بررسی تاریخی حقوق بشر دوستانه در جنگ پیامبر، فصلنامه تاریخ اسلام، شماره سیزده.
- معلوف، لوییس، (۱۳۸۷)، المنجد فی اللغة و الادب و العلوم، ترجمه محمد بندر ریگی، چاپ اول، نشر اسلامی، واژه «حق».
- ملطی، عبدالباسط بن الخلیل، (۱۴۰۸)، عالم الكتاب، بیروت.
- ملکزاد پوهندوی، بنفشه؛ فرید، محمد محسن، (۱۳۸۷)، فرهنگ اصطلاحات حقوق بشر و حقوق بین‌المللی، ترجمه محمد شریف پسندی، چاپ دوم، نشر سازمان بین‌المللی انکشاف حقوق.
- موننگمری، وات، (۱۳۷۹)، عربستان پیش از اسلام، مترجم ناظمیان، علی، فصلنامه سال بیت و یکم.
- نجفی، محمد حسن، (۱۳۶۳)، جواهرالکلام فی شرح الشرائع الاسلام، ج ۲۱، بیروت دارالاحیاء التراث العربی.
- نخجوان، احمد، (۱۳۱۷)، جنگ، چاپخانه فردین و برادر، تهران.

نوری، میرزا حسین، (١٤٠٨ق)، مستدرک الوسائل، ج ١١، موسسه اهل البيت لاحياء التراث بیروت.
نهج الفصاحه، (١٣٨٣)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، نشر انصاریان قم، حدیث ٣٤٠.
وهبه الزحیلی، (١٩٩٨)، آثار فی الفقه الاسلامی، دارالفکر، دمشق.

Borg, W.R, Gall, M.D, 1989, Educational Research, New York, Longman.

Denzin , N, Lincoln, Y, 2000, The Discipline and Practice of Qualitative Research, London, Sage.

Fleck, Diter, 2009, The Handbook of International Humanitarian Law, Oxford University Press.

Mayring , P, 2005, "Qualitative Content Analysis Forum", Qualitative Social Research.

Runciman , Steven, A History of the Crusades, Middlesex, England, Volime 1, 1981, Taylor, Henry Osborn, The medieval mind; a history of the development of thought emotion in the Middle Ages, Volume I, Macmillan, London, 1914